

Evalueringen av det offentlige
tobakksforebyggende
arbeidet i Norge 2003–2007

Rapport 2 fra HEMIL/SIRUS

Hva kan forbedres i UÆR røykfri-programmet? Intervjuer med elever, lærere og rektorer

HILDE HETLAND OG LEIF EDVARD AARØ
HEMIL-SENTERET
UNIVERSITETET I BERGEN

SIRUS SKRIFTER NR. 1/2005

STATENS INSTITUTT FOR RUSMIDDELFORSKNING
OSLO 2005

Evaluering av det offentlige tobakksforebyggende arbeidet i Norge
2003-2007
Rapport 2 fra HEMIL/SIRUS

Hva kan forbedres i VÆR røykFRI-programmet?
Intervjuer med elever, lærere og rektorer

Hilde Hetland og Leif Edvard Aarø
HEMIL-senteret
Universitetet i Bergen

SIRUS SKRIFTER NR. 1/2005
Statens institutt for rusmiddelforskning
Oslo 2005

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) ble opprettet 1. Januar 2001 som en sammenslåing av Statens for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) og dokumentasjonsseksjonen og biblioteket i Rusmiddeldirektoratet. SIRUS har som formål å utføre og formidle forskning og dokumentasjon omkring rusmiddelspørsmål, med særlig vekt på samfunnsvitenskapelige problemstillinger. Instituttet er også kontaktpunkt for Det europeiske narkotikaovervåkningscenteret i Lisboa, EMCDDA.

Copyright SIRUS
Oslo 2003

ISBN 82-7171-265-9
ISSN 1503-454X

SIRUS
P.b. 565 Sentrum
0105 Oslo

Besøksadresse: Øvre Slottsgate 2B
Telefon: 22 34 04 00
Fax: 22 34 04 01
E-post: sirus@sirus.no
Nettadresse: <http://www.sirus.no>

Trykt hos Wittusen & Jensen®

FORORD

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) og Senter for forskning om helsefremmende arbeid, miljø og livsstil¹ (HEMIL), Universitetet i Bergen, har fått i oppdrag å evaluere myndighetenes samlede innsats for å forebygge tobakksrelaterte sykdommer for perioden 2003-2007. Resultatene vil i hovedsak bli publisert som vitenskapelige artikler i nasjonale og internasjonale fagtidsskrifter. I tillegg vil utvalgte deler av resultatene fortløpende offentliggjøres i en rapportserie der formålet er å presentere funnene på en raskere og mer tilgjengelig form enn det som er vanlig for vitenskapelig publisering. Den foreliggende rapporten inngår i denne serien. Rapporten er skrevet av Hilde Hetland og Leif Edvard Aarø, HEMIL. Verdifulle kommentarer er mottatt fra Karl Erik Lund, SIRUS samt Agnethe Henriksdatter Weisæth, Rita Lill Lindbak og Ove Jørgensen, Sosial- og helsedirektoratet (Avdeling tobakk).

Vi vil takke Avdeling tobakk i Sosial- og helsedirektoratet for godt samarbeid i forbindelse med planlegging og gjennomføring av denne undersøkelsen. Vi vil også takke intervjuerne for godt arbeid. En takk også til elever, lærere og rektorer som velvillig har satt av tid slik at de kunne intervjues, og for å ha delt sine erfaringer fra VÆR røykFRI med oss.

Vi håper denne rapporten vil vise seg å bli til nytte i arbeidet med å oppdatere og forbedre dette opplysningsprogrammet.

Bergen, desember 2004

Hilde Hetland

Leif Edvard Aarø

---

¹ HEMIL-senteret, som er organisert under Institutt for utdanning og helse, Universitetet i Bergen, er et senter for forskning på helsefremmende arbeid, miljø og livsstil. Hovedoppgavene for senteret er forskning og undervisning. Forskningsgrupper arbeider med problemstillinger knyttet til forebyggende og helsefremmende arbeid (herunder evaluering av tiltak), helseatferd, det nære miljøets betydning for helse og trivsel, mobbing, antisosial atferd og helsepolitikk. Senteret er engasjert i forskning om forebyggende og helsefremmende arbeid også i U-land. HEMIL har siden 1990 vært et samarbeidssenter for Verdens helseorganisasjon.

Innhold

SAMMENDRAG	6
SUMMARY IN ENGLISH.....	8
1. INNLEDNING	10
1.1 Om VÆR røykFRI.....	10
1.2 Andre intervensjonsprogrammer	11
1.3 VÆR røykFRI - en konkret beskrivelse av programmet	12
1.4 Den foreliggende undersøkelsen.....	14
2. METODE.....	15
2.1 Utvalg.....	15
2.2 Intervjuskjema og datainnsamling.....	15
2.3 Erfaringer fra intervjuene	16
2.4 Analyse av det innsamlede materialet.....	16
2.5 Etisk komité og Datatilsynet	17
3. RESULTATER	18
3.1 Lærernes svar på prekodete spørsmål	18
3.2 Lærernes svar på åpne spørsmål.....	25
3.3 Elevenes svar på prekodete spørsmål	30
3.4 Elevenes svar på åpne spørsmål	33
3.5 Rektorenes svar på prekodete spørsmål	37
3.6 Rektorenes svar på åpne spørsmål.....	41
3.7 Oppsummering av viktigste funn.....	50
4. DISKUSJON	52
4.1 Lærernes og elevenes røykevaner.....	52
4.2 Informantenes syn på VÆR røykFRI	52
4.3 Hva fungerer best og hva er problematisk?.....	53
4.4 Ledelsens rolle.....	54
4.5 "Ikke stykkevis og delt ..."	55
4.6 Å røyke eller ikke røyke - sosial påvirkning eller individuelt valg?	55
REFERANSER	57

SAMMENDRAG

VÆR røykFRI er et opplysningstiltak om tobakk og helse som opprinnelig ble utviklet av Kreftforeningen. Tiltaket er beregnet på elever i ungdomsskolen. Den opprinnelige evalueringen av prosjektet viste at dersom programmet gjennomføres slik som forutsatt på alle de tre klassetrinnene i ungdomsskolen, reduseres andel som røyker daglig eller ukentlig når de går ut av 10. klasse med omtrent 30%.

I dag er det Sosial- og helsedirektoratet som har ansvar for å produsere materialet som brukes og for å skolere lærere i å gjennomføre tiltaket. Sosial- og helsedirektoratet bad i 2003 HEMIL-senteret om å evaluere programmet. En vurderte det slik at det ikke var behov for noen ny effektevaluering. Derimot ønsket en å se på skolenes erfaringer med å gjennomføre VÆR røykFRI. En undersøkelse som viser hvordan elever, lærere og rektorer vurderer programmet er et godt utgangspunkt med tanke på å vurdere hvordan programmet kan forbedres.

For å få et best mulig innblikk i informantenes erfaringer og vurderinger av programmet, ble det bestemt at en skulle gjennomføre datainnsamlingen ved bruk av intervjuere. En begrenset utvalget til elever, lærere og rektorer ved skoler som hadde gjennomført VÆR røykFRI. Dette gjorde en for å sikre at informantene skulle ha direkte erfaringer med programmet og dermed mest å fortelle. Intervjuskjemaene inneholdt en blanding av spørsmål med prekodete svarkategorier og åpne spørsmål.

I løpet av perioden april-juni 2004 ble det gjennomført intervjuer med til sammen 91 elever, 45 lærere og 24 rektorer. Alle intervjuene med elever og lærere ble gjennomført på skolene, mens intervjuene med rektorer ble gjennomført over telefon. Intervjuene med elever og lærere ble gjennomført av folkehelserådgivere, fagfolk som ble rekruttert gjennom rådgiverne, ansatte i Sosial- og helsedirektoratet, Avdeling tobakk og en folkehelsekoordinator. Noen intervjuer ble gjennomført av den ene av forskerne som har skrevet denne rapporten. Intervjuene med rektorer ble gjort over telefon av ansatte i Avdeling tobakk. Sterke og svake sider ved denne metodikken drøftes i denne rapporten.

De kvantitative analysene viste at det var svært få røykere blant de lærerne som ble intervjuet. Blant elevene som var med i undersøkelsen fant en nesten like mange røykere (dagligrøykere eller ukentlige røykere) som det man på grunnlag av tall fra landsrepresentative undersøkelser kan forvente ved skoler som deltar i VÆR røykFRI. Videre fant vi at de lærerne, elevene og rektorene som ble intervjuet jevnt over var svært positive til VÆR røykFRI-programmet. Analyser av de åpne spørsmålene viser at elevene særlig la vekt på at de gjennom programmet ble bevisstgjort på at de hadde et valg i forhold til egne tobakksvaner. Elevene fremhevet også at de likte premiene en kunne vinne gjennom VÆR røykFRI, og at det var fint å ha kontrakter med foreldrene om å ikke bruke tobakk. Både lærerne og rektorene sa at de var positive til å gjennomføre VÆR røykFRI fordi de mente programmet var et viktig redskap med tanke på å påvirke ungdommenes helseatferd. Elevene forteller at foreldrene stiller seg positive til VÆR røykFRI.

Noen kritiske punkter til programmet fremkom i undersøkelsen. Svarene fra elevene tyder på at de var mest fornøyde med å delta aktivt selv i VÆR røykFRI-undervisningen, for eksempel gjennom prosjektarbeid eller rollespill, fremfor å høre på når læreren underviste. Elevsvarene

tilsier også at noen elementer i VÆR røykFRI-programmet, slik som videoene, med fordel kan moderniseres. En del av elevene mener at lærerne i for liten grad følger med i hvor mye det røykes blant elevene i friminuttene, og at det ville være bra med en noe bedre kontroll med dette.

Lærerne pekte på at det er vanskelig å finne nok tid til å gjennomføre VÆR røykFRI. De trakk også frem at hva som bør gjøres ved kontraktbrudd bør bli klargjort bedre. Særlig er det kritisk når elever som har begynt å røyke deltar i loddtrekningen av premie for elever som har holdt seg røykfrie. Mange mente at det bør legges enda mer vekt på å forebygge bruk av snus blant elevene. Det kanskje mest kritiske problemet som ble avdekket i denne undersøkelsen handler likevel om antall timer lærerne bruker på gjennomføringen av programmet. Når programmet mange steder ikke gjennomføres slik som planlagt, men med et betydelig redusert timetall, betyr det ganske sikkert at virkningene av tiltaket blir langt mindre positive enn de burde være.

Ved revisjonen av VÆR røykFRI bør en redusere noe på antall skoletimer som kreves, slik at det blir lettere for skolene å gjennomføre programmet slik som forutsatt, og en bør gjøre programmet så oversiktlig og enkelt som mulig å administrere for lærerne. Samtidig er det avgjørende at programmet fremdeles har en utforming som er i samsvar med de pedagogiske prinsippene som har vist seg å gi redusert røyking blant elevene.

SUMMARY IN ENGLISH

BE smokeFREE is a tobacco and health education programme for secondary school students. The programme was originally developed by the Norwegian Cancer Society. A large-scale evaluation study showed that full scale implementation of the programme (in all three grades of secondary school) reduced the proportion of smokers (daily plus weekly smokers) among graduating students by approximately 30%.

The programme is now made available to all secondary schools in Norway, and a secretariat for production and dissemination of the programme has been established in the Directorate of Health and Social Affairs. In 2003, the Research Centre for Health Promotion, University of Bergen was requested to carry out a new evaluation study in order to provide suggestions for revision and improvement of the programme. There was a joint decision not to carry out a second effect evaluation. Instead it was decided to focus on experiences and opinions of students', teachers', and headmasters' at schools where the programme had been implemented. Such a study was regarded important in order to inform the revision of BE smokeFREE.

In order to achieve a realistic and lively understanding of the informants' views, it was decided to collect data through interviews. Only students, teachers and headmasters from schools that had carried out the programme were included in the study, this in order to recruit information-rich informants. The interview form was based on a combination of questions with pre-coded response categories and open questions.

In April – June 2004, 91 students, 45 teachers and 24 headmasters were interviewed. All interviews with students and teachers took place at the premises of the schools. All interviews with headmasters were done by phone. As interviewers we used health promotion advisors from the County Physicians' Offices, professionals recruited by the Directorate of Health and Social Affairs, and one public health coordinator. Some interviews were carried out by one of the authors of this report. All interviews with headmasters were carried out by employees in the Directorate's Department for Tobacco Control. Strengths and weaknesses of this approach are elaborated in the present report.

It turns out that there are few smokers among the teachers included in the study. Among the students, however, the proportion of smokers (daily plus weekly smokers) corresponds well with the proportion that could be expected at schools participating in the BE smokeFREE programme. Students, teachers and headmasters are on the average quite positive to the programme. Analyses of qualitative material from the interviews show that the students were particularly positive about becoming more conscious about their personal control over the decision to smoke or not to smoke. Furthermore the students appreciated much the contracts (signed both by students and their parents) to remain smoke-free and the prizes they could win through participating in BE smokeFREE. Teachers and well as headmasters said that their positive attitude to the programme is related to their conviction that the programme is an effective tool in tobacco control. According to the students' reports, their parents are positive and supportive of the programme.

Critical views were also expressed during the interviews. Several students reported that they experienced the programme as more appealing when they were given the opportunity to become actively involved. Examples of activities that appealed to them were "project work"

and role playing. Listening to teachers' one-way communication to their students was not a preferred educational approach. Responses from students also indicate that some elements of the programme, such as a series of educational videos, are outdated and need to be replaced by more modern productions. Some students maintained that teachers are not sufficiently involved in controlling that smoking does not take place among students at the premises of the school, and they asked for improved inspection and consistent reactions.

A large number of teachers maintained that time constraints is a key barrier against full and optimal implementation of the programme. They also asked for guidelines regarding how to react when students start smoking in spite of being on the smoke-free contract. This is particularly critical when such students participate in the lottery that is meant for students who have not started smoking. Teachers also wanted the programme to put more emphasis on prevention of use of snuff among the students. The most critical point raised during the interviews with teachers, however, relates to the number of school hours that were allocated for administering the programme in class. Many teachers reported that they had cut down the number of hours to far less than recommended. Since we assume that there is a clear dose-response association, fewer school hours allocated for the programme most probably means reduced programme effects on the smoking behaviour of the students.

When revising the BE smokeFREE programme, the minimum number of hours recommended should probably be slightly reduced. This would enable more schools and more teachers to carry out the full programme and thus lead to more student exposure and involvement. The programme should also be streamlined and improved in order to make it easy and rewarding for teachers to administer. It is, however, quite important that those elements and ingredients that reflect the educational approaches and principles that were proven effective during the first evaluation of the programme, are preserved and improved.

1. INNLEDNING

1.1 Om VÆR røykFRI

VÆR røykFRI (VÆR røykFRI) er et tobakksforebyggende intervensjonsprogram utviklet av Kreftforeningen til bruk blant elever ved alle tre klassetrinn i ungdomsskolen. VÆR røykFRI er basert på prinsipper og pedagogiske tilnærminger som er blitt brukt tidligere, både i Norge og i andre land (Aarø et al., 1983; US Department of Health and Human Services, 1994). Etter å ha blitt testet ut i en landsomfattende felteksperimentell undersøkelse (Jøsendal et al., 1998; Jøsendal & Aarø, 2002) er programmet blitt tilbudt alle norske ungdomsskoler. Nærmere 115 000 elever, eller 64 prosent av alle klasser på ungdomsskolen deltar i det tobakksforebyggende undervisningsprogrammet VÆR røykFRI i 2004. Det gjør VÆR røykFRI til det største systematiske undervisningsprogrammet mot tobakk som er gjennomført i Norge.

Lund og medarbeidere (2002) brukte data fra en landsrepresentativ undersøkelse for å se hvordan programmet var blitt implementert i skolene. Sammenliknet med elever som hadde mottatt annen undervisning om tobakk, viste programmet signifikant effekt på opprettholdelse av røykfrihet, forbruk, eksperimentering med snus, forventning om fremtidig røykestatus og røykeatferd på skolens område. De fant like god effekt på opprettholdelse av røykfrihet i 8. og 9. klasse som Jøsendal og medarbeidere fikk i den første utprøvingen. Resultatene for 10. klasse var enda bedre enn i den første undersøkelsen.

Skolebaserte tiltak mot røyking kan deles inn i tre grupper etter hva slags pedagogisk modell de er basert på. En skiller mellom tiltak basert på informasjonsmangelmodellen, den affektive modellen og den sosiale påvirkningsmodellen. Tanken bak Informasjonsmangelmodellen er at ungdom vet for lite om skadevirkningene av røyking og at mange derfor begynner å røyke. Den affektive modellen går ut på at om ungdom får bearbeidet sine følelser, holdninger og verdier som har relasjon til røyking, vil de la være å røyke. Den sosiale påvirkningsmodellen har vært grunnlag for tiltak der en tenker seg at ungdom først og fremst begynner å røyke som et resultat av sosiale påvirkninger. Ved at man blant annet mobiliserer sosial støtte fra foreldrene regner en med at tiltaket får bedre effekt. Videre forsøker en å styrke ungdommenes evne til å mestre situasjoner der de utsettes for påvirkning til å røyke. Tiltak som er basert på den sosiale påvirkningsmodellen tar dessuten hensyn til at de sosiale normene omkring en atferd har stor innflytelse på atferden. Undersøkelser har vist at tiltak som har vært basert på den sosiale påvirkningsmodellen i en del tilfeller har vist god effekt (U.S Department of Health and Human Services, 1994). VÆR røykFRI er derfor langt på vei basert på denne.

Helsepedagogiske prinsipp bak VÆR røykFRI er dessuten vektlegging av kortsiktige konsekvenser av atferden, aktivisering av elevene, å unngå ensidig fokus på helseskade, motivering av elever gjennom positive argumenter samt forsøk på å unngå det som kalles psykologisk reaktans (Brehm, 1966; Brehm & Brehm, 1981). Reaktans er betegnelsen på menneskers motstand mot å få sin handlefrihet begrenset. Dersom tiltak mot røyking blir utformet slik at den enkelte blir umyndiggjort og oppfatter det slik at andre skal bestemme, vil de fleste reagere negativt på dette. Et viktig budskap i VÆR røykFRI er derfor at det nettopp er den enkelte elev selv som må gjøre seg opp en mening og ta et valg.

Sammenliknet med den undervisningen om røyking og helse som vanligvis foregår i skolen, har VÆR røykFRI vist betydelig bedre effekt. Blant elever som går i skoleklasser som deltar i VÆR røykFRI er det færre som begynner å røyke i løpet av ungdomsskolen. Dette innebærer også at forbruket av tobakk per elev (røykere og ikke-røykere inkludert) er blitt lavere. Det har også vist seg at det blant de som har deltatt i VÆR røykFRI er færre som eksperimenterer med bruk av hasjij. (Jøsendal & Aarø, 2002). Også forbruket av snus er blitt redusert, og færre forventer å røyke i framtida (Lund, Lühr, & Jøsendal, 2002).

1.2 Andre intervensjonsprogrammer

Ovenfor har vi nevnt at tiltak som har vært basert på den sosiale påvirkningsmodellen eller beslektede tilnærminger noen ganger har vist seg å fungere bra. De har ført til at færre ungdommer er blitt røykere. Det er flere eksempler på slike programmer (Aarø et al., 1983; Tell et al., 1984; Botvin & Dusenbury, 1989; Perry et al., 1992). Det finnes også eksempler på at slike programmer har registrerbare effekter etter så lang tid som 5 eller 10 år (Klepp et al., 1993; Vartiainen et al., 1998). Det finnes imidlertid programmer som langt på vei er basert på den samme modellen, men uten at det har vært mulig å påvise noen sikker effekt av tiltakene (Nutbeam et al., 1993). Også de aller siste årene er det kommet eksempler på at godt planlagte skolebaserte tiltak mot røyking ikke har gitt de resultater en kunne håpe på. Ett av de programmene som ble evaluert ble gjennomført ved et stort antall skoler i staten Washington i USA. Konklusjonen var at en ikke fant noen statistisk sikker effekt av programmet på elevenes atferd (Peterson et al., 2000). Et annet skolebasert program mot røyking blant skoleelever ble gjennomført i seks europeiske land. De fant svake positive korttidseffekter i to land (Finland og Spania), men motsatte korttidseffekter i to andre land (Danmark og Storbritannia). Konklusjonen må derfor bli at programmet totalt sett ikke var særlig vellykket (DeVries et al., 2003). En Cochrane-review fra 2002 konkluderer med at i omtrent halvparten av de beste studiene som er gjennomført finner en effekter av intervensjonene på elevenes atferd, men i like mange studier finner en ingen statistisk sikker effekt (Thomas, 2002).

Hva som skiller de effektive fra de mindre effektive tiltakene er det sannsynligvis ikke noen som har et sikkert svar på. Det kan dreie seg om forskjeller i selve utformingen av programmene, implementeringen av programmene i klassene, eller den sosiale og samfunnsmessige konteksten. Når tiltakene mot røyking som ble gjennomført som en del av Minnesota Heart Health Programme viste god effekt, kan det skyldes at de inngikk som del av en større satsing der det også ble gjennomført tiltak rettet mot den voksne befolkningen både gjennom informasjon i media og lokalsamfunnsbaserte tiltak. Når de norske programmene har vist seg å gi bra effekter, kan det ha sammenheng med at vi har en skole som er åpen for et konstruktivt samarbeid om slike tiltak og at norske lærere er vant til utradisjonelle pedagogiske tilnærminger.

Uansett hva som er forklaringen, ser det ut til at en i VÆR røykFRI har funnet fram til et program som inneholder de rette ingrediensene og de rette virkemidlene. Vi vet med stor grad av sikkerhet at det å holde kurs for lærerne som skal være med i programmet er en viktig ingrediens. Vi vet også at virkningene blir bedre når foreldrene trekkes med. Og vi regner med at flere andre av de helsepedagogiske prinsippene som er beskrevet ovenfor (aktiv involvering av elevene, unngå å skape reaktans, legge vekt på kortsiktige effekter av atferden, motivere positivt) har hatt mye å bety. Når en i løpet av høsten 2004 og våren 2005 setter i gang et arbeid med å revidere programmet, er det viktig å ta vare på det en antar er de mest virksomme bestanddelene i programmet.

Selv om det finnes en hel del eksempler på at også kvalitative studier er blitt brukt for å undersøke røyking blant ungdom, har det ikke vært lett å finne kvalitative undersøkelser som er gjennomført med tanke på å finne ut hva elever, lærere eller skolestyrere mener om skolebaserte tiltaksprogram som de har deltatt i. Dette kan ha sammenheng med at slike studier i liten grad blir publisert i internasjonale tidsskrifter. Vanligvis vil de først og fremst være av mer lokal interesse og blir derfor gjerne publisert i nasjonale eller lokale tidsskrifter og rapportserier.

1.3 VÆR røykFRI - en konkret beskrivelse av programmet

Undervisningsmaterialet

VÆR røykFRI passer inn i flere fag, og alle leksjonene henviser til L97 – Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen. Det betyr at VÆR røykFRI ikke kommer i tillegg til noe annet elevene skal gjennom, men kommer istedenfor. Selve undervisningsmaterialet består på alle trinn av en undervisningsperm og en video. Permen finnes både på bokmål og nynorsk. Alt materiell er gratis.

I permene er det lagt opp til tre nivå:

1. Hoveddel: Denne anbefales alle å gjennomføre. Hoveddelen består av ulike leksjoner og inneholder elementer fra flere fag. Leksjonene kan derfor gjennomføres i stedet for de enkelte kapitler i lærebøkene.
2. Fordypning: I noen av leksjonene er det lagt opp til fordypningsoppgaver. Dette er også tema elevene likevel skal igjennom, som for eksempel å skrive debattinnlegg eller artikler til ulike mottakere i norskfaget. Elevene oppfordres da til å skrive innlegg om hvordan tobakksindustrien forsøker å påvirke ungdom til å kjøpe produktene deres.
3. Faghefter: Fagheftene inneholder større elevoppgaver om tobakk, og kan også erstatte tema fra lærebøkene. For eksempel omhandler et faghefte møteskikk. Her gis elevene ansvar for å organisere og invitere foreldre til et felles møte med elevene der bl.a. røyking er tema.

Om undervisningen på hvert trinn

Programmet varer i tre år, og er lagt opp slik at en kommer tilbake og utdyper temaer en har vært gjennom tidligere. Elevene forventes dermed å få stadig større innsikt i problemområdet.

8. klasse:

Første år forsøker en å vise elevene at det å være tobakksfri er å ta vare på og å utnytte sin personlige frihet. Tobakksfrihet utvider valgmulighetene, mens tobakk på lang sikt begrenser dem.

9. klasse:

Her presenteres et forslag til prosjektarbeid relatert til tobakk. Det er også utarbeidet et stort opplegg om reklame.

10. klasse:

På grunn av at fagpresset i 10. klasse er stort, er det utarbeidet et program som ikke er så omfangsrikt og tidkrevende. Video må brukes aktivt sammen med undervisningspermen.

Involvering av foreldre

Tidligere forskning har vist at foreldreinvolvering er viktig. I VÆR røykFRI blir foreldrene involvert bl.a. gjennom røyk- og snusfrikontraktene elevene kan skrive under på sammen med sine foreldre. På slutten av skoleåret mottar 8. og 9. klasseelevne kontrakter som gjelder fra skoleslutt til neste vår. Sommerferien inngår også i kontraktperioden, fordi sommeren er en tid hvor mange kan bli fristet til å teste ut tobakk. 8. klassene begynner ikke på ungdomsskolen før høsten, så fristen for dem å signere kontrakt er 1. november. Også denne kontrakten varer til våren. Avgangselever har anledning til å signere kontrakt for perioden etter at de går ut av 10. klasse (10+). Denne varer fra skoleslutt til nyttår.

Læreren sender inn en liste over de elevene som har inngått kontrakt til VÆR røykFRI-sekretariatet. På slutten av året trekkes det ut vinnere på alle klassetrinn blant de som har skrevet under på kontraktene. En har tidligere trukket en vinner pr. klasse for de klassene som har sendt inn kontraksliste. Men ved at færre skoler nå opererer med klasser, vil det fra og med skoleåret 2004/2005 trekkes en vinner for hver 25 elever på hvert klassetrinn

Premiene har for 8. klassetrinn vært et kamera, for 9. trinn en spesiallagd VÆR røykFRI-sekk, og for 10. trinn en bærbar cd-spiller/discman. For 10+deltakerne er premiene noe dyrere. Våren 2004 var premiene minidiskspillere og gavekort til musikk- og klesforretninger.

For å involvere foreldre er det utviklet foreldrebrosjyrer ikke bare på norsk, men også på engelsk, spansk og arabisk. Disse må bestilles av kontaktlærer.

Lærerkurs

Evalueringen som ble gjennomført av HEMIL-senteret i 1994-97 viste at opplæring av lærere er viktig for at tiltaket skal få god effekt (Jøsendal et al., 1998; 2002). Hver høst inviteres derfor alle kontaktlærere som deltar i VÆR røykFRI til fylkesvise kurs. Sekretariatet for VÆR røykFRI betaler for reise, opphold og selve kurset. Skolene må selv dekke eventuelle vikarutgifter. I noen kommuner og fylker betaler skolekontoret vikarutgiftene.

I Stortingsmelding nr. 16 "Resept for et sunnere Norge" (2002-2003) legges det vekt på at skolehelsetjenesten i større grad bør involveres i VÆR røykFRI-undervisningen. Som et ledd i dette inviteres derfor også skolehelsetjenesten til å delta ved kursene.

Elevmateriell

VÆR røykFRI er et undervisningsopplegg for hele klassen, også for de elevene som eventuelt velger å ikke undertegne kontrakt. Når en klasse melder seg på programmet, mottar derfor alle elevene profileringsmateriell med VÆR røykFRI-logo. Profileringsmaterialet for skoleåret 2003/2004 var et pennal til 8. klassingene, nøkkelring til 9. klassingene og penn til 10. klassingene. Hver klasse får også en VÆR røykFRI-plakat. Åttende klasse får i tillegg en cd med radiospotter om røyking.

1.4 Den foreliggende undersøkelsen

VÆR røykFRI er først og fremst blitt evaluert gjennom kvantitative undersøkelser der hovedpoenget har vært å se om det er færre som begynner å røyke i skoleklasser som deltar i programmet, og resultatene har altså vært positive. Bortsett fra en kvalitativ undersøkelse som ble gjennomført som del av den aller første evalueringen av VÆR røykFRI (Ådnanes, 1996) er det imidlertid ikke blitt gjennomført studier av hvordan deltakelsen i programmet oppleves av elever og lærere. Slike undersøkelser kan være til stor nytte fordi de kan gi ideer og holdepunkter for hvordan programmet kan forbedres.

Nå er det ikke slik at de forslagene som kommer fra elever og lærere uten videre vil kunne innarbeides i programmet. For det første kan det tenkes at det ikke er enighet blant elever og lærere om hvordan programmet bør endres. For det andre kan endringer som foreslås komme i konflikt med det vi mener er viktige pedagogiske eller sosialpsykologiske aspekter ved programmet. Før forslag til endringer kan implementeres må de vurderes nøye, slik at en ikke bidrar til å svekke effekten av programmet.

På forespørsel fra Sosial- og helsedirektoratet har HEMIL-senteret gjennomført en undersøkelse der elever, lærere og rektorer er intervjuet og bedt om å fortelle om sine erfaringer med og sitt syn på programmet.

Formålet med denne rapporten er å presentere og drøfte resultater fra denne undersøkelsen. Nærmere bestemt har vi konsentrert oss mest om følgende overordnede spørsmål:

- Hva synes elever, lærere og rektorer ved skoler som deltar i VÆR røykFRI om programmet?
- Hva mener de kan forbedres når det gjelder materiell, opplegg for gjennomføring og kursene for lærere?

2. METODE

2.1 Utvalg

I denne evalueringsundersøkelsen av VÆR røykFRI deltok informanter fra 27 skoler i 14 fylker. I alt 45 lærere, 91 elever og 24 rektorer ble intervjuet. Det ble lagt vekt på å få til en god geografisk spredning. En begrenset undersøkelsen til skoler som hadde erfaring med å gjennomføre programmet. Elever og lærere som skulle delta ble valgt fra klasser som hadde vært med i programmet, og med en best mulig fordeling på de tre klassetrinnene i ungdomsskolen. Elevene ble valgt ut på grunnlag av fødselsdato. For hver klasse ble læreren bedt om å plukke ut de to elevene som hadde fødselsdato nærmest etter den 1. august. Denne datoen ble valgt ganske vilkårlig og uten noen form for tilfeldig trekking. En antar at både røykevaner og meninger om tiltak mot røyking har ytterst liten sammenheng med fødselsdato. Det er derfor ganske likegyldig hvilken dato en velger. Men poenget er at lærerne ikke skulle ha anledning til å velge elever etter eget skjønn. En slik skjønnsmessig utvelgelse fra lærernes side kunne for eksempel ha ført til at en fikk med for få røykere blant informantene. Foreldrene til de elevene som var valgt ut ble informert om undersøkelsen via brev. Deltakelsen var selvsagt frivillig.

Skolene som var valgt ut ble forespurt om å delta via Sosial- og helsedirektoratet, Avdeling tobakk. Fortrinnsvis ønsket en at lærere som hadde deltatt på kurs og/eller hadde sendt inn røyk- og snusfrikontrakter til sekretariatet skulle bli med på intervjuene. Dette fordi vi regnet med at disse lærerne hadde mest innsikt i hvordan programmet var ment å fungere, fordi de sannsynligvis hadde mer erfaring med å administrere programmet enn det andre lærere hadde, og fordi de trolig hadde tenkt grundigere gjennom sterke og svake sider ved VÆR røykFRI. Et slikt utvalg av lærere ville med andre ord gi maksimalt informasjonsrike intervjuer.

2.2 Intervjuskjema og datainnsamling

Det er i forbindelse med den foreliggende undersøkelsen utarbeidet egne intervjuskjema for hver av de tre informantgruppene; elever, lærere og rektorer. Spesielt interesserte kan få intervjuskjemaene tilsendt ved henvendelse til forfatterne av denne rapporten eller ved henvendelse til HEML-senteret, Universitetet i Bergen. Skjemaene inneholder alle en kombinasjon av spørsmål med lukkede svaralternativer og åpne spørsmål. Mange åpne spørsmål skulle sikre at en fikk fram mest mulig av elevenes og lærernes egne erfaringer og meninger. En valgte å gjennomføre intervjuer for å sikre at hver enkelt av informantene tok seg tilstrekkelig tid til å svare, og med tanke på å kunne følge opp med utdypende tilleggsspørsmål.

Lærerintervjuene inneholdt 42 spørsmål. Elevintervjuene inneholdt 23 spørsmål, og rektorintervjuene inneholdt 19 spørsmål. Svært mange av spørsmålene hadde underspørsmål eller oppfølgingsspørsmål. Spørsmålene med prekodete svarkategorier ble ofte brukt som en innledning til de åpne spørsmålene. Vi bad først informantene om å ta stilling til et bestemt aspekt ved VÆR røykFRI. Ofte måtte de velge mellom et positivt og et negativt svaralternativ. Deretter bad vi dem om å begrunne svarene.

Intervjuene med lærere og elever ble gjennomført av mange forskjellige personer, nærmere bestemt folkehelserådgivere, fagpersoner rekruttert gjennom folkehelserådgiverne, ansatte i Sosial- og helsedirektoratet og en folkehelsekoordinator. Noen intervjuer ble gjennomført av den ene av forfatterne til denne rapporten. Intervjuerne ble informert og instruert om jobben de skulle gjøre pr telefon eller gjennom samtaler ansikt til ansikt. Intervjuene med lærere tok ca. 30-45 minutter, mens elevintervjuene tok ca. 20-30 minutter. I tillegg ble 24 rektorer intervjuet pr. telefon i intervjuer som tok ca. 10-15 minutter. Alle intervjuene med rektorer ble gjennomført av ansatte i Sosial- og helsedirektoratet.

Intervjuskjemaene ble sendt direkte til HEMIL-senteret ved Universitetet i Bergen. Her ble svarene på spørsmål med lukkede svaralternativer lagt inn i statistisk programpakke og analysert ved bruk av enkle frekvensfordelinger. Den tekstlige informasjonen ble transkribert og analysert kvalitativt.

Det kan reises innvendinger mot at vi lot ansatte i Sosial- og helsedirektoratet gjennomføre en del av intervjuene. Direktoratet har et eget sekretariat som har ansvar for å videreutvikle VÆR røykFRI, de administrerer et nettverk av kurslærere som underviser lærere i å gjennomføre programmet og de distribuerer materiellet som brukes i skolene. Dette kan medføre at intervjuerne fra Direktoratet ikke i tilstrekkelig grad klarer å være nøytrale. Det kan tenkes at disse intervjuene dermed gir et litt for positivt bilde av hvordan programmet fungerer. Problemet ble imidlertid drøftet før undersøkelsen ble satt i gang, og fordelene ved en slik løsning ble vurdert som større enn ulempene. For det første gjorde dette det mulig å få gjennomført datainnsamlingene på en rask og effektiv måte innen rammene av begrensede budsjetter. For det andre er det åpenbart i Direktoratets interesse å få fram så mange kritiske merknader til programmet som mulig. Dette for å få et best mulig grunnlag for den revisjonen av VÆR røykFRI som skal gjennomføres i 2005. For det tredje ble problemene drøftet på forhånd, slik at intervjuerne fra Direktoratet skulle være bevisste sin egen rolle som mest mulig nøytrale intervjuere. Det skal dessuten nevnes at de fleste intervjuene med elever og lærere ble gjennomført av personer som ikke var ansatt i Sosial- og helsedirektoratet. Under bearbeidelsen av den kvalitative informasjonen fra intervjuene har vi dessuten hele veien vært opptatt av å hente fram det som måtte eksistere av kritiske kommentarer til VÆR røykFRI.

2.3 Erfaringer fra intervjuene

Et problem som kom til syne i forbindelse med datainnsamlingen var at mange lærere hadde knapt med tid til å gjennomføre intervjuet. På tross av en gjennomgående velvillighet til å delta i undersøkelsen fra lærernes side, var det tydelig at noen lærere hadde det temmelig travelt, og helst ikke ville bruke altfor lang tid på å bli intervjuet. Dette illustrerer muligens tidspresset i lærernes hverdag, et tema som også påpekes i mange intervjuer.

2.4 Analyse av det innsamlede materialet

Siden intervjuene inneholdt både åpne spørsmål og spørsmål med lukkede svaralternativer, lå det godt til rette for å bearbeide materialet både kvantitativt og kvalitativt. Siden antall personer som inngikk i undersøkelsen var nokså lavt, kunne ikke de kvantitative resultatene analyseres på andre måter enn ved bruk av svært enkel deskriptiv statistikk. Det lave antallet observasjoner førte dessuten til at tallene som ble regnet ut hadde nokså store feilmarginer. Vi har derfor unngått å bruke prosent og bare lagt vekt på svært tydelige tendenser.

Med tanke på den kvalitative analysen av dataene er antall observasjoner svært høyt. Vi har likevel transkribert svarene på alle åpne spørsmål fra alle lærerne og rektorene samt halvparten av elevene og brukt disse tekstene som grunnlag for analyser.

Transkriberingen ble gjort av Hilde Hetland ved HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen. Lærernes, elevenes og rektorenes svar ble ført inn i separate dokumenter. Alle intervjupersonenes svar på samme spørsmål ble ført inn etter hverandre. Etter at tekstene var gjennomgått første gang, men før rapporten var ferdig utarbeidet, ble funnene diskutert med en gruppe kursholdere (lærere som har arbeidet med å skolere andre lærere i gjennomføringen av VÆR røykFRI) på et møte i Sosial- og helsedirektoratet. Dette for å øke forståelsen av resultatene som framkom. En slik form for validering av funn og konklusjoner er en akseptert del av metodikken i kvalitativ forskning.

I sin beskrivelse av kvalitativ analyse skiller Kvale (1997) mellom tre ulike tolkningstekster. De tre tolkningstekstene selvforståelse, kritisk forståelse basert på sunn fornuft og teoretisk forståelse, anses som likeverdige måter å tolke et kvalitativt empirisk materiale på. Selvforståelse består i at forskeren gir en sammenfattet formulering av informantens utsagn, slik som forskeren har forstått dem. Dette foregår innenfor det en kan kalle informantens egen selvforståelse. Kritisk forståelse basert på sunn fornuft baserer seg på at en går videre fra informantens egen selvforståelse, men begrenser seg til en common sense-forståelse. Fortolkningen av svar i intervjuet kan imidlertid omfatte en noe bredere forståelsesramme og en kritisk tilnærming. To muligheter finnes her: Fokus på innholdet (allmenn viten om innholdet i utsagnet) eller fokus på personen selv (hva sier utsagnet om personen). I teoretisk forståelse benyttes en teoretisk ramme for tolkningen, som strekker seg utover både individets selvforståelse og tolkning basert på sunn fornuft.

Vår analyse av det foreliggende materialet har hatt et nokså enkelt praktisk siktemål. Det har derfor ikke vært aktuelt å anvende Kvales skjema fullt ut. Vi kan likevel bruke hans skjema for å forklare hvordan vi har forsøkt å arbeide. For det første har vi, så langt det har vært mulig med den metodikken som er benyttet, forsøkt å forstå svarene ut fra informantens eget perspektiv. Vi har derfor i presentasjonen av svarene på de åpne spørsmålene brukt en del sitater, slik at informantens meninger har fått komme frem så tydelig som mulig. For det andre har vi ikke interessert oss for hva svarene forteller om informanten, men hele veien kritisk forsøkt å se på hva svarene forteller om VÆR røykFRI-programmet og måten det har fungert på ved skolene. Og i drøftingen av resultatene har vi på noen punkter trukket inn teoretiske begreper fra sosialpsykologisk forskning om påvirkning av helserelatert atferd.

2.5 Etisk komité og Datatilsynet

Sekretariatet for Fagetisk komité for Helseregion vest ble på forhånd forespurt om undersøkelsen burde vurderes av komitéen. Svaret var at prosjektet ikke trengte godkjenning fra fagetisk komité. Datafaglig sekretariat ved Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste ble bedt om å vurdere behovet for å søke Datatilsynet om godkjenning av undersøkelsen. Etter en gjennomgang av prosedyrene for behandling av den innsamlede informasjonen ble det klarlagt at det ikke var nødvendig med godkjenning fra Datatilsynet.

3. RESULTATER

Datamaterialet fra intervjuene med de tre informantgruppene (lærere, elever og rektorer) gav mye informasjon. For hver informantgruppe vil datamaterialet presenteres på to ulike måter. Først vil vi vise en del søylediagram som illustrerer hvordan lærere, elever og rektorer svarte på en del av spørsmålene med lukkede svaralternativer. Deretter vil vi presentere funn fra de åpne spørsmålene i undersøkelsen.

3.1 Lærernes svar på prekodete spørsmål

Lærernes svar på spørsmål med lukkede svaralternativer

Femten av de intervjuede lærerne var menn og 30 var kvinner. Av de intervjuede lærerne var det 20 som rapporterte at de underviste i VÆR røykFRI i åttende klasse, 9 i niende klasse og 13 i tiende klasse. Trettitre av lærerne oppgav at de også hadde undervist i VÆR røykFRI tidligere skoleår, mens 12 svarte at de bare hadde undervist i programmet i inneværende skoleår. Tjuessju av de 44 lærerne som svarte på spørsmålet oppgav at andre anbefalte dem å delta i VÆR røykFRI.

I figurene 1-8 (se de neste sidene i rapporten) presenteres en del enkle stolpediagrammer som viser hva lærerne svarte på de mest sentrale spørsmålene som hadde lukkede svaralternativer.

I Figur 1 ser vi at 4 av de 45 lærerne som ble intervjuet var røykere. To oppgav at de var dagligrøykere, mens to oppgav at de røykte sjeldnere enn ukentlig. Andel som røyker er sannsynligvis noe høyere i populasjonen av lærere i grunnskolen enn andelen lærere som røyker i dette utvalget.

I Figur 2a ser vi at antall skoletimer lærerne oppgav at de brukte siste skoleår på VÆR røykFRI varierte sterkt. Tre av lærerne oppgav at de ikke brukte noen skoletimer på gjennomføringen av VÆR røykFRI i inneværende skoleår. Blant de resterende lærerne varierte svarene fra 1 til 11 timer. Det svaret som forekom hyppigst var fire timer. Disse tallene kan ikke uten videre tolkes dit hen at den tiden som hver skole bruker på å implementere VÆR røykFRI i en bestemt klasse varierer like mye. Ved en del skoler deler nemlig flere lærere på arbeidet med å gjennomføre programmet. Figur 2b viser hvordan svarene fordeler seg blant de lærerne som tok all VÆR røykFRI undervisningen selv. Vi ser at spredningen i svarene fremdeles er like stor.

Figur 3 viser hva lærerne svarte på spørsmålet om VÆR røykFRI programmet har hatt noe å bety for miljøet i klassen. Her er meningene delte. Tjueto av de 43 lærerne mente programmet hadde betydning for klassemiljøet. Svarene på det etterfølgende åpne spørsmålet viser at virkningene på klassemiljøet ble vurdert som positive blant de lærerne som rapporterte om en slik virkning.

Figur 4 viser hvor mange lærere som har deltatt på kurs i VÆR røykFRI. Trettiseks av de 44 lærerne som svarte på dette spørsmålet svarte bekreftende. Som illustrert i Figur 5 var det 35

av de 36 som anbefalte andre lærere å delta på dette kurset. Bare en av de lærerne som ble intervjuet ville ikke anbefale kurset til andre lærere.

Lærernes meninger var svært delte når de ble spurt om opplæring/skolering i VÆR røykFRI burde være obligatorisk. Figur 6 viser at 19 av de 45 lærerne som svarte på spørsmålet mente kursene burde være obligatoriske, mens 20 av lærerne mente kursene ikke bør være obligatoriske. Seks av lærerne var usikre på om kursene burde være obligatoriske.

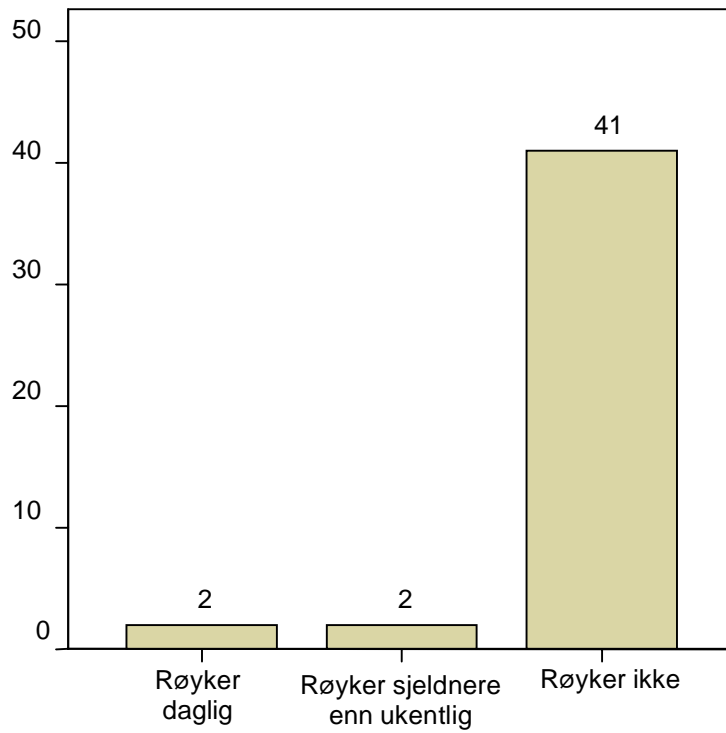
I figur 7 ser vi at 25 av de 45 lærerne rapporterte at VÆR røykFRI svarte helt til forventningene, mens 20 lærere sa at programmet delvis svarte til forventningene. Ingen av lærerne sa at VÆR røykFRI ikke svarte til forventningene, selv om dette også var ett av svaralternativene.

Figur 8 viser at hele 42 av de 45 lærerne som deltok i undersøkelsen hadde planer om å gjennomføre VÆR røykFRI de neste årene. En lærer hadde ikke planer om å gjennomføre programmet de neste årene og 2 av lærerne var usikre på dette.

I tillegg til de resultatene som er presentert via figurene nedenfor, er det en rekke andre tall som er av interesse med tanke på å belyse hvordan VÆR røykFRI er blitt implementert i skolene og hvordan programmet vurderes av lærerne. Samtlige lærere rapporterte at de hadde latt elever og foreldre signere røyk- og snusfri-kontrakter. Førtito av de 45 lærerne fortalte at de hadde informert foreldrene om gjennomføringen av programmet. Men bare 5 lærere hadde involvert helsesøster. De fleste lærerne rapporterte om røykeforbud utendørs på skolen (37 av 45) og om at det var forbud mot bruk av snus på skolen (41 av 44).

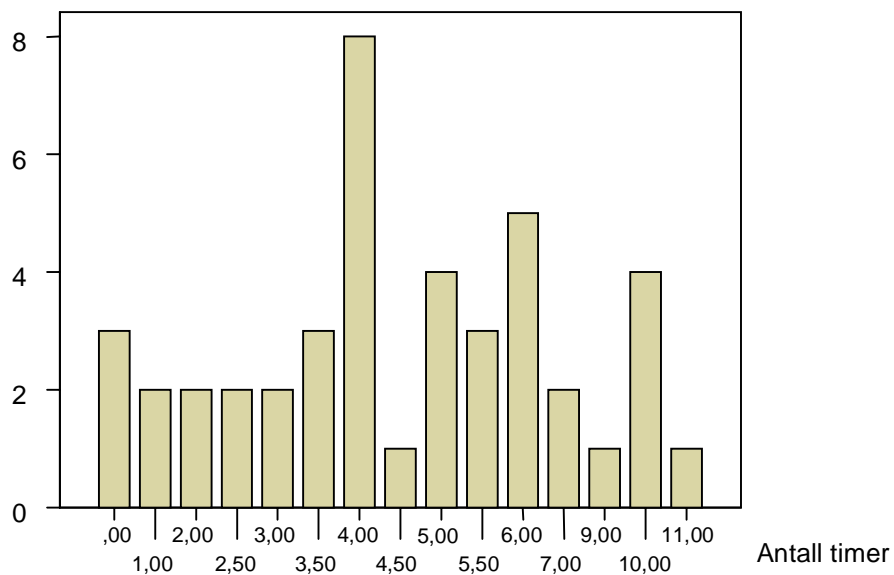
Trettititre av de 42 lærerne som hadde svart på spørsmålet mente det var en god idé å invitere faglærere på kurs. Tjuefire av de 42 som hadde svart på spørsmålet mente VÆR røykFRI burde bli obligatorisk for skolene. Trettito av de 45 lærerne fortalte at de hadde mottatt nyhetsbrevene som sendes ut fra VÆR røykFRI-sekretariatet og 24 av disse igjen mente at nyhetsbrevet gav dem nyttig informasjon.

Antall lærere

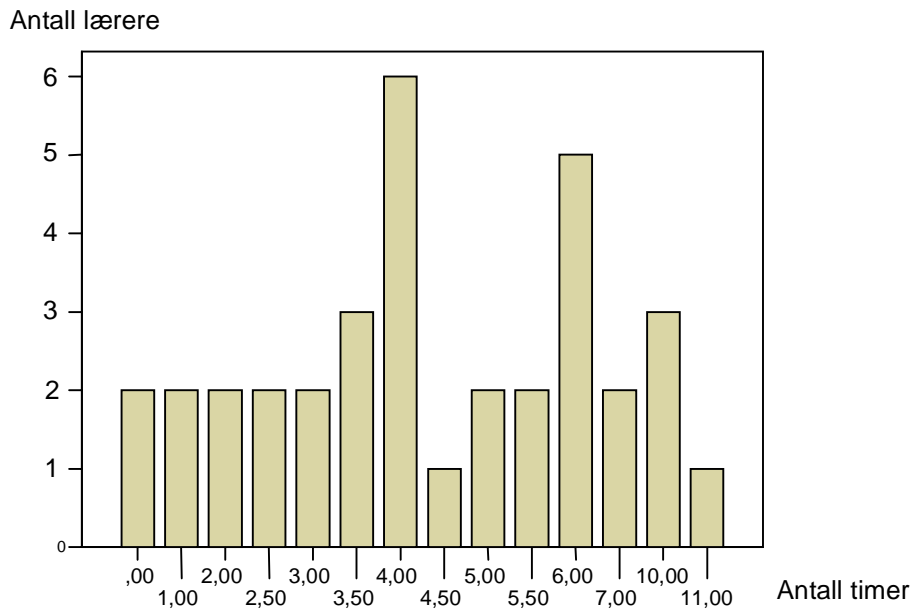

Figur 1. Røykevaner blant lærerne (antall lærere i hver gruppe)

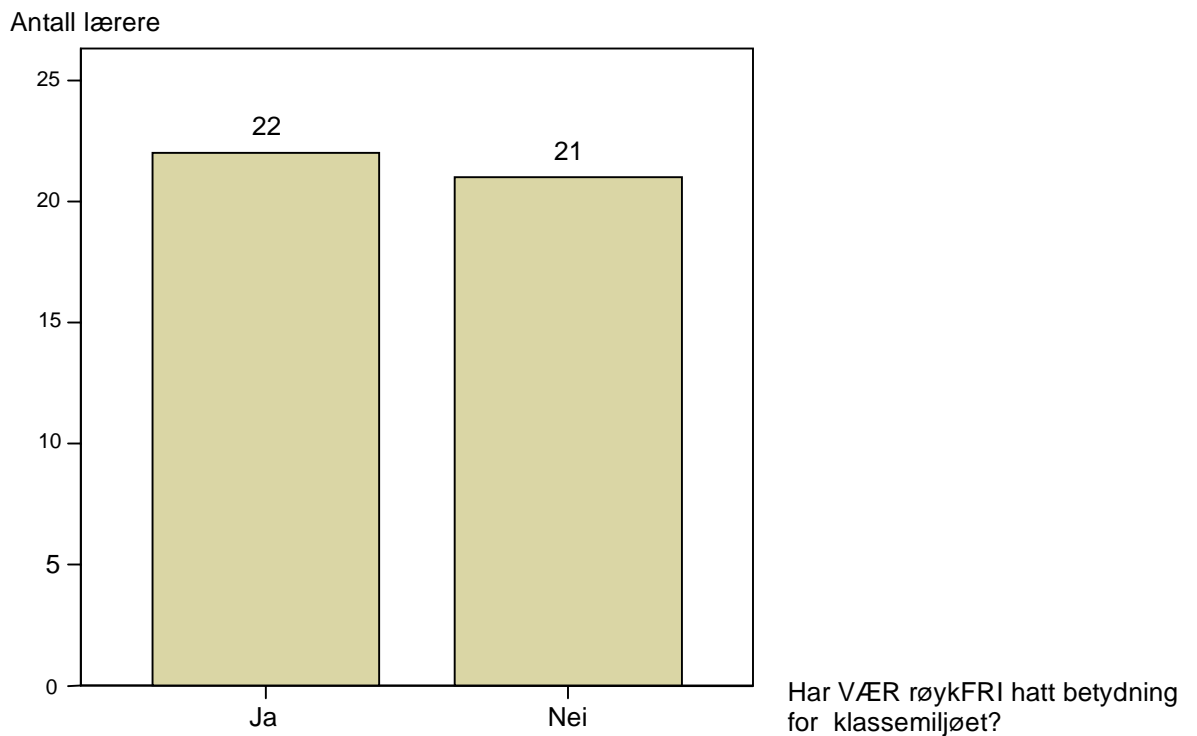
Antall lærere

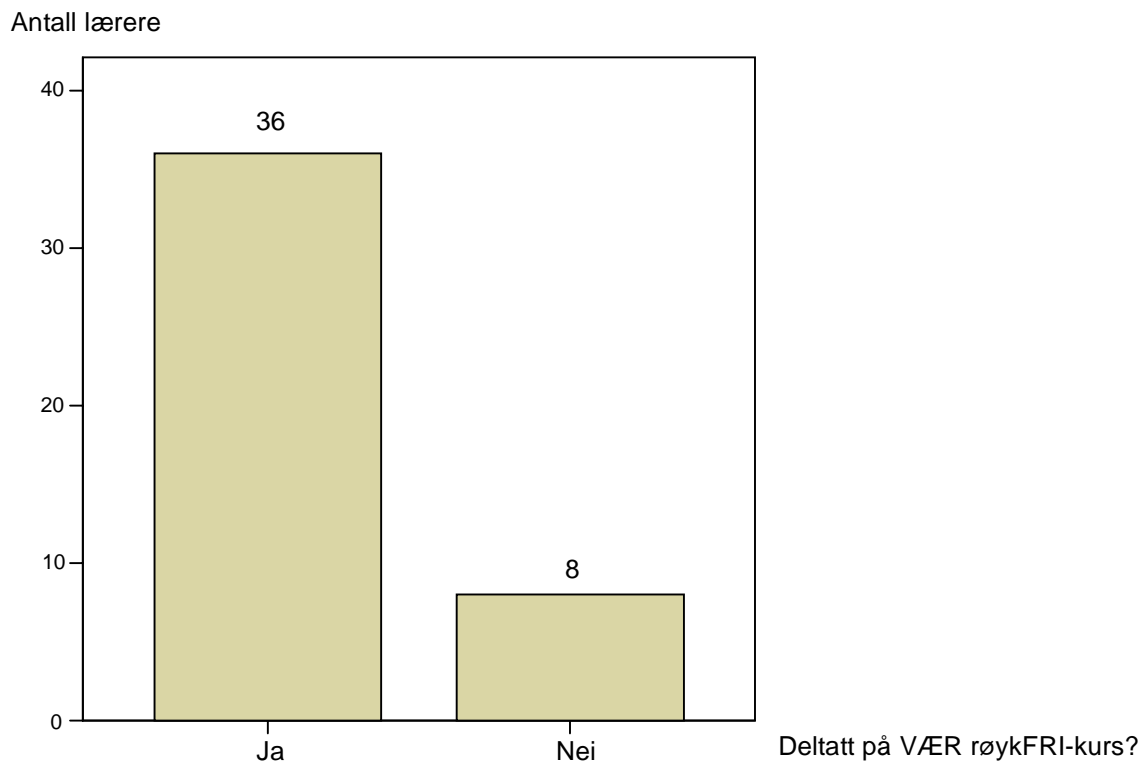
Figur 2a. Antall timer klassen har brukt på VÆR røykFRI dette året

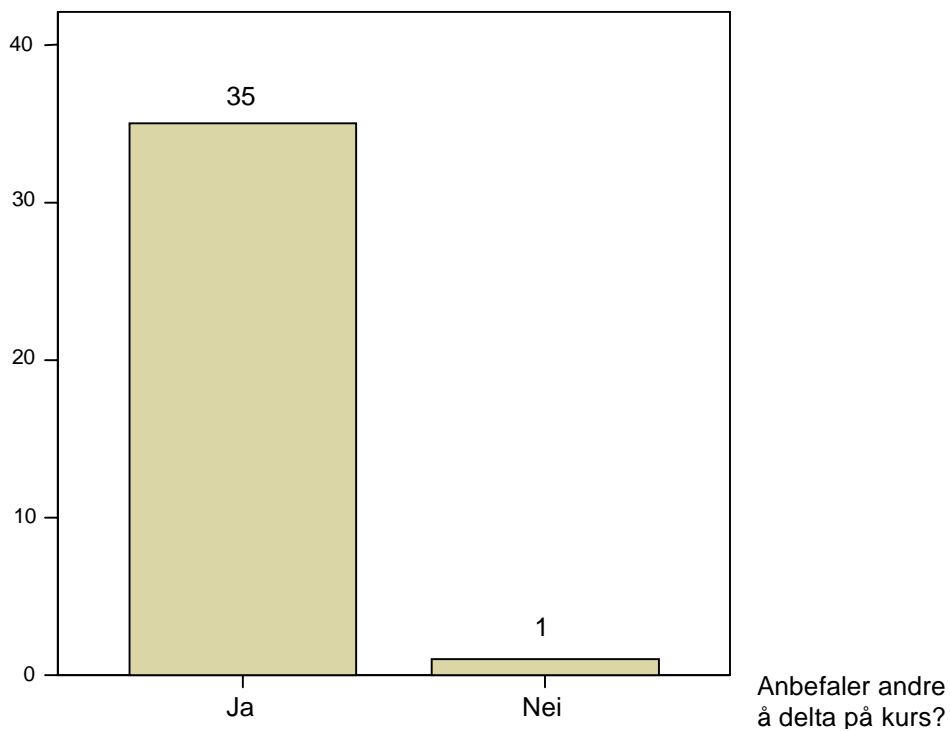
Figur 2b. Antall timer klassen har brukt på VÆR røykfri dette året blant de 35 lærerne som tok all undervisningen selv

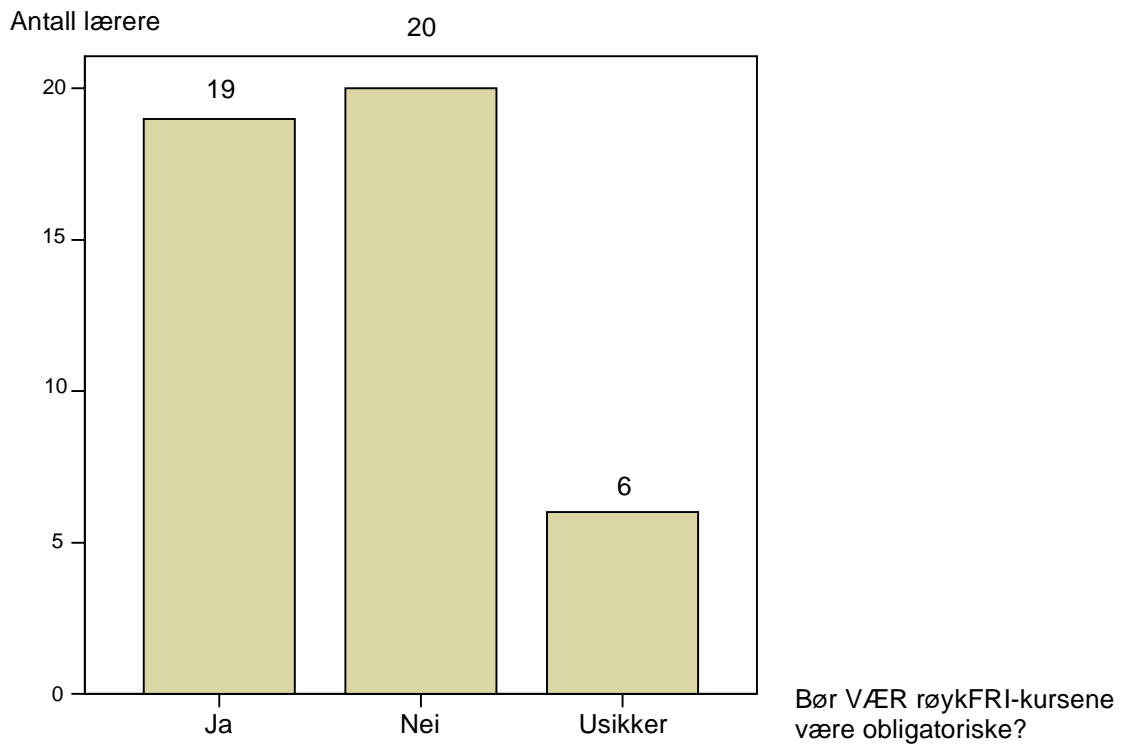
Figur 3. Lærernes opplevelse av om gjennomføringen av VÆR røykfri har hatt noe å bety for klassemiljøet

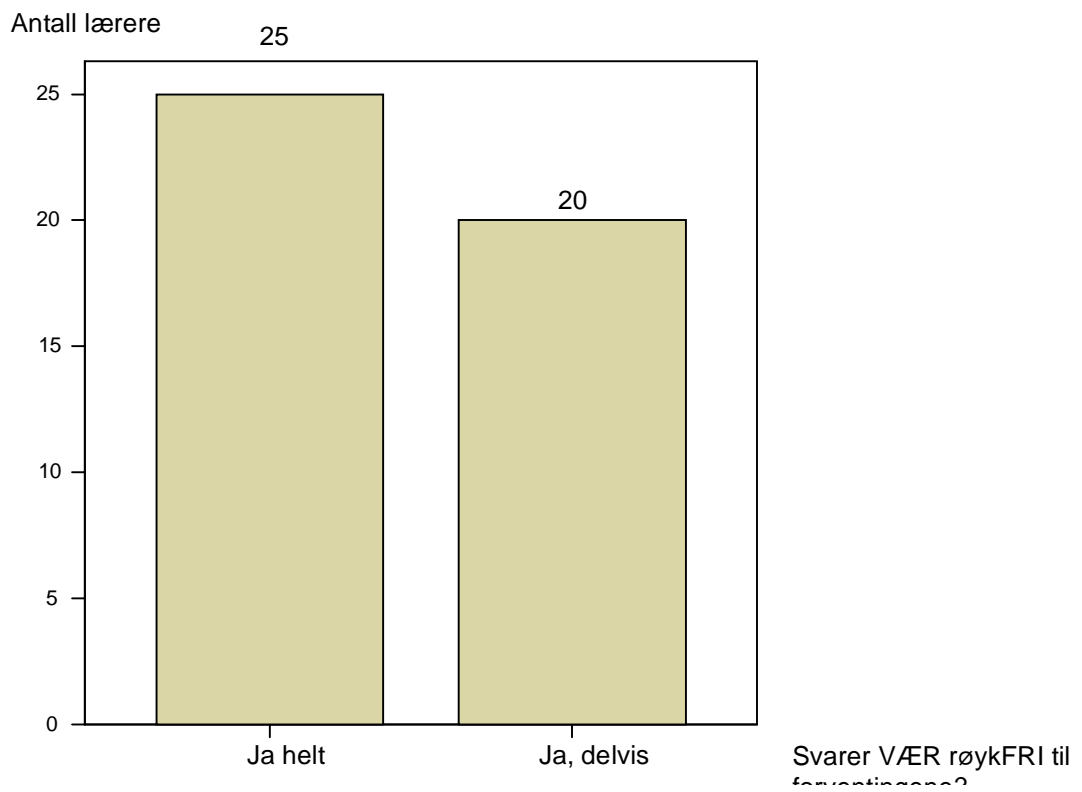
Figur 4. Lærernes deltakelse på VÆR røykfri-kurs

Figur 5. Anbefaler lærerne VÆR røykfri-kursene til andre lærere?

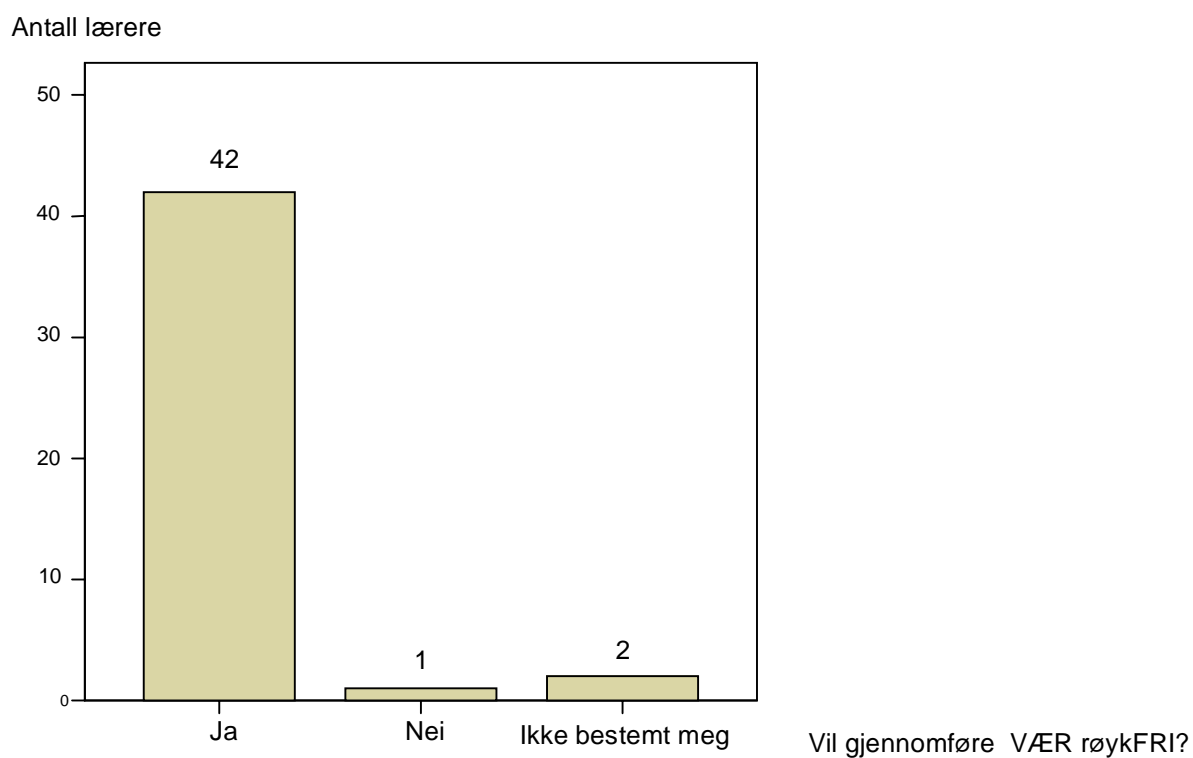

Figur 6. Lærernes syn på om kursene bør være obligatoriske for lærere som ikke har deltatt tidligere

Figur 7. Lærernes syn på VÆR røykfri i forhold til forventninger

Figur 8. Har lærerne planer om å gjennomføre VÆR røykfri de neste årene?

3.2 Lærernes svar på åpne spørsmål

Om VÆR røykFRI-programmet

Generelt sett synes det som lærerne føler at VÆR røykFRI er et svært godt opplegg. De sidene ved programmet som spesielt trekkes frem, er for eksempel at det lett lar seg integrere i undervisningen for ungdomskolen og at selve programmet er interessant og fengende. Mulighetene til aktiv deltakelse fra elevenes side fremheves som bra. Involveringen av foreldrene er også noe flere lærere synes er bra. Kontrakten mellom foreldre og elev blir også ansett som viktig fordi den er forpliktende. Videre peker svar fra intervjuene også i retning av at VÆR røykFRI oppleves som meningsfylt for lærerne å gjennomføre, og at et slikt program til og med kan føre til økt fellesskapsfølelse i klassen og på skolen. Eksempler på lærersvar som viser at de er entusiastiske til programmet er:

"Hele opplegget henger veldig nøye sammen. Ikke løse tråder, solid og ordentlig. Ingenting tilfeldig."

"Tror elevene synes det er spennende. De er opptatt av temaet."

"Kjempefin kampanje."

"Begrepet VÆR røykFRI er blitt en merkevare som oppfattes positivt blant elevene. Alle effekter med VÆR røykFRI er meget populære."

"Svært bra opplegg. Evalueringen av opplegget er bra, en får respekt for opplegget når det gir så bra resultat."

Gjennomføringen av programmet

Lærerne brukte i gjennomsnitt litt over 4 timer (se figur 2) på VÆR røykFRI i løpet av siste skoleår. VÆR røykFRI-undervisningen ble gitt i ulike fag, men de aller fleste lærerne brukte klassens time til VÆR røykFRI. Andre timer som ble brukt var samfunnsfag, KRL, natur- og miljøtimer, norsk, engelsk, matematikk og temabasert undervisning/prosjekt. Data fra intervjuene viser at nesten samtlige av lærerne tok all VÆR røykFRI-undervisningen selv. Noen få av lærerne oppgav at også kroppsøvingslærer og naturfaglærer underviste om VÆR røykFRI. Blant de fem som hadde trukket helsesøster inn i gjennomføringen av VÆR røykFRI var det tre som svarte at helsesøster hadde fått ansvaret for undervisning om den delen av stoffet som handlet om helseskader. En svarte at helsesøster var den som hadde ansvaret for oppstarten av programmet i 8. klasse. To lærere sa at det fungerte bra å ha med helsesøster, mens to syntes det fungerte svært godt. En lærer påpekte at det var godt å ha med helsesøster for å få litt avlastning og slippe å gjøre hele jobben alene.

Selve VÆR røykFRI-programmet får mye positiv omtale i lærerintervjuene. Noen lærere trekker frem at det konkrete undervisningsopplegget for VÆR røykFRI er bra fordi det er laget på forhånd, og at permene som brukes er gode. Også at VÆR røykFRI tar opp lover og regler relatert til røyking blir nevnt i svarene fra lærerne. De kraftige virkemidlene i VÆR

røykFRI trekkes frem som bra, for eksempel blir videoene beskrevet som et positivt aspekt med VÆR røykFRI, fordi de viser hvordan røyk påvirker helsa. En lærer sier:

"De oppgavene som er personlig rettet mot elever synes jeg fungerer best. Det fører til at de blir personlig engasjerte. Også videoene er gode. Elever er veldig mottakelige for informasjon gjennom TV. Det er et godt utgangspunkt for diskusjon."

Kontrakter og premier blir av mange lærere trukket frem som noe som fungerer svært godt i VÆR røykFRI. At elevene selv er aktive, for eksempel gjennom rollespill og intervjuer, trekkes av flere frem som noe positivt. At det er mulighet for å holde på med prosjekter og bruke VÆR røykFRI i sammenheng med undervisning om fysisk aktivitet og helse fremheves som bra med VÆR røykFRI-programmet.

På bakgrunn av intervjudataene synes nok tid, tilstrekkelig planlegging, motivasjon og mulighet for å delta ved kurs som viktig for at lærerne skal få gjennomført VÆR røykFRI. Det ser ut til at mange sliter med å få satt av så mye tid som de hadde ønsket. Eksempel på svar som nevner tidsaspektet er følgende:

"Må ha tid til det. Opplever ofte tidsklemma. Bruker klassens time."

"Tid skaper problemer. Vanskelig å få fred."

Mange nevner også at opplegget bør planlegges godt for at det skal kunne fungere best mulig. Et par av lærerne sier dette om hva som er viktig når en gjennomfører VÆR røykFRI:

"Planlegge på årsbasis. Alt materiell må være på plass i god tid. Programmet må være inne i skoleplaner. Integre i fagene. Noen engasjerte lærere som driver dette."

"Utfordringen er å rydde nok tid på timeplanen. Slik det er nå, kommer alt oppå det andre."

Datamaterialet gir grunnlag for å kunne si at faktorer som motivasjon og innstilling hos lærerne oppleves som viktig for å gjennomføre VÆR røykFRI. På spørsmål om hvorfor de meldte seg på, kan det for de fleste lærerne se ut til at de bestemte seg sammen med teamet på skolen for å delta i VÆR røykFRI. Det kan ut fra svarene synes som at mange av lærerne føler at tobakksforebyggende og holdningsskapende arbeid er viktig. En lærer nevner også at en positiv bieffekt av VÆR røykFRI er at noen lærere også slutter å røyke. På noen skoler er programmet et fast opplegg, en tradisjon som lærerne skal inngå i, og mange lærere sier også at opplegget er blitt anbefalt fra andre. Noen sier at det er pinlig hvis klassen ikke er med på VÆR røykFRI. Premiene, som deles ut til tobakksfrie elever etter loddtrekning, trekkes frem av flere lærere som en grunn til at de har meldt seg på.

På bakgrunn av lærerintervjuene ser det ut til at både elever og lærere har ønsket å melde seg på VÆR røykFRI. På spørsmål om hvordan lærerne tror elevene oppfatter programmet og hvorfor, fremkommer det en del ulike synspunkter. Enkelte tror elevene liker opplegget og blir engasjerte, mens andre sier de tror elevene ikke er så interesserte og kan bli litt lei opplegget.

Svært mange peker på at læreren må være motivert og interessert i VÆR røykFRI. Det synes også viktig at tiltak må fenge både lærer og elev i utgangspunktet. Noen lærere nevner at ledelsen må inn for å motivere og støtte gjennomføringen av VÆR røykFRI på skolen.

Om kontrakten og premiene

VÆR røykFRI består blant annet av kontrakter mellom foreldre og elever, der eleven skriver under på at han/hun skal holde seg røyk- og snusfri gjennom hele skoleåret. På spørsmål om hvordan elevene motiveres til å skrive kontrakter, sier mange lærere at premiene fungerer som sentrale belønninger for å delta. Ellers fremheves samtaler lærerne har med elevene om opplegget og om farene ved røyking som en måte å motivere for kontraktene på. Også informasjon om den økonomiske siden ved røyking blir brukt som motivasjon for å få elevene til å signere kontrakt. Flere sier at det ikke er vanskelig å motivere elevene, og at elevene er svært positive.

Et svar fra en lærer på spørsmål om hvordan de motiverer til kontraktskriving lyder:

"Snakker om at det er viktig. Snakker om hva som er poenget med å skrive en kontrakt, en er sammen om det, hjelper hverandre. Discmannen frister".

Hva synes lærerne fungerer best i VÆR røykFRI, og hva mener de har effekt i programmet?

På spørsmål om hva i VÆR røykFRI de tror har en positiv effekt, er bevisstgjøring av elevene og muligheten for elevene til å ta egne valg noe flere lærerne vektlegger. En lærer nevner viktigheten av at VÆR røykFRI involverer elevene, slik at de blir engasjerte. Kontraktene mellom elev og foreldre og premiene for hvert klassetrinn er også elementer de mener er viktige. Det holdningsskapende ved VÆR røykFRI trekkes også frem i flere svar. Fellesskapet gjennom kontrakten og at de fleste deltar i programmet ansees som positive sider ved VÆR røykFRI.

Enkelte trekker frem at VÆR røykFRI ikke er et program med "pekefinger" som enkelte andre programmer. En lærer sier dette om VÆR røykFRI i forhold til annen tobakksforebyggende undervisning:

"VÆR røykFRI er mindre formanende".

VÆR røykFRI-kursene

Lærernes kommentarer til VÆR røykFRI-kursene kan grupperes i 3 tema; for det første peker mange lærere på at slike kurs bør inneholde praktisk og konkret informasjon. Det trekkes frem at det er viktig at en på kursene går gjennom leksjonene i VÆR røykFRI på en systematisk måte, slik at læreren får ferdighetene til å gjennomføre opplegget, og i tillegg følelsen av at det hele er enkelt å gjennomføre. For det andre trekkes det frem at kursene må være lærerike og informative. På kursene må interessant og viktig informasjon om røyking og effektive tiltak være i fokus. For det tredje fremheves det at kursene skal være en kilde til inspirasjon og motivere lærerne.

På spørsmål om hvordan lærerne har opplevd VÆR røykFRI-kursene, fremkommer svært mange positive kommentarer. Lærerne bruker uttrykk som motiverende, inspirerende og

nyttig. Kursene synes også å bli betraktet som en kilde til inspirasjon og en påminnelse om hva VÆR røykFRI er. Noen lærere sier i intervjuet at de opplever det som positivt å møte andre som deltar. To av lærerne beskriver kursene slik:

"Veldig bra, gode kursledere, troverdige. Relevant informasjon."

"Interessant og motiverende. Fikk meg til å se at dette var enkelt å gjennomføre. Liker innfallsvinkelen mot tobakksindustrien og at en skal bestemme selv. Styrke elevens identitet."

Svært få sier noe negativt om kursene, men en lærer synes at kursene er overfladiske og formulerer det slik:

"De gjorde det de måtte, men var ikke entusiaster! Manglet litt glød nå. Mye fremvisning av statistikk og data. Saklig, men ikke mye inspirasjon. Vi manglet forelesere, fikk fakta".

Vedrørende ledelsens rolle som pådriver for kursene, sier svært mange av lærerne at ledelsen ved skolen godt kan hjelpe til med å skaffe vikar samt motivere lærerne ved å vise til resultatene som er oppnådd gjennom programmet og gjøre lærerne kjent med kursprogrammet.

"At de går inn for dette; noe skolen skal jobbe med/satse på. Inspirator. Holdninger til opplegget. Rektor/ledelse legger føringer for hva skolen står for."

Noen sier at ledelsen kan gjøre opplegget obligatorisk og pålegge lærerne å delta på kurs, mens en lærer synes ledelsen kan være en aktiv pådriver, men at avgjørelsen om å delta må overlates til hver enkelt lærer.

Når lærerne blir bedt om å foreslå andre måter kurs kunne vært arrangert på, går flere av forslagene ut på at kursene kan gjennomføres i nærmiljøet. Slik kan en også lettere involvere andre på skolen i VÆR røykFRI. En lærer foreslår at kursholder kan komme til den enkelte skole på en langdag og ha kurs for alle lærerne. Kurs med et mer praktisk innhold for faglærere nevnes også som en mulighet. I ett av svarene pekes det på viktigheten av å ha gode fagfolk med tyngde på kursene. Også muligheten for ekskursjoner til institusjoner blir nevnt, for eksempel for å møte helsepersonell som arbeider ved lungeavdelinger på sykehusene.

Hva bør endres med VÆR røykFRI?

Ett av de største problemene som kommer frem i lærerintervjuene er tidsklemmen mange av lærerne opplever. De sliter med å få tid til å gjennomføre VÆR røykFRI og samtidig ivareta annen undervisning. Noen lærere foreslår at vikartimer kan legges inn fordi mange må ta egne timer i bruk, slik at VÆR røykFRI går utover andre fag. Betydningen av å ha tilstrekkelig med tid til å forberede og gjennomføre VÆR røykFRI nevnes i flere svar, for eksempel dette:

"Tid. Programmet ellers er sprengt og det er vanskelig å få tid."

Det at en må klargjøre hva som skjer dersom eleven bryter kontrakten blir av flere fremhevet som viktig. I tillegg er det blant lærernes svar flere forslag til endringer av VÆR røykFRI, for eksempel:

"Snus bør verte meir vektlagt på kursa. Snus må verte synleggjort i "headingen" på VÆR røykFRI."

"Kursene kan holdes et sted i nærheten."

En av lærerne foreslår at vinklingen i opplegget bør bli mer positiv, for eksempel ved å legge vekt på positive sider ved det å være røykfri; God helse, frisk pust, langt liv, god fysisk form osv. Fokus bør også settes på fellesskapet i det å ikke røyke i stedet for at det ofte fokuseres på fellesskapet blant røykere.

En lærer sier at lærere som røyker kan grue seg til å bli med i VÆR røykFRI, og trekker frem at en til tider kan føle seg moraliserende overfor kolleger ved å være med i programmet. En lærer synes at noe av opplegget bør fornyes og at reklamefokuset er for sterkt. Noen hevder at VÆR røykFRI kan virke moraliserende også overfor elevene, og at interessen for programmet kan tape seg fra 8. til 10. klasse. En lærer mener at ikke alle elevene er så positive til VÆR røykFRI, og at det ved skolen er i ferd med å utvikle seg et røykeproblem, noe som slår beina under det en forsøker å oppnå.

Ledelsens rolle

Et tema som kommer fram i flere lærerintervjuer er viktigheten av at ledelsen inspirerer og at de også prioriterer VÆR røykFRI. På spørsmål om hva rektor/ledelsen/teamleder kan gjøre for å motivere lærere til å gjennomføre programmet, sier mange lærere at det å bli sendt på kurs er viktig.

Mens enkelte lærere mener VÆR røykFRI bør bli pålagt fra ledelsen, sier andre at oppfordring er bra. Det å snakke sammen om dette, f.eks. i teamet, synes også som noe flere lærere oppfatter som viktig.

Det fremkommer også noen svar som tyder på at lærere ikke føler at ledelsen støtter slik som ledelsen burde:

"Men ledelsen er ikke aktiv her. Jeg holder på alene".

Enkelte mener også at ledelsen kan gjøre lite eller ingenting. Et svar går ut på at man må ha tid og motivasjon selv, at det ikke er mye ledelsen kan gjøre. Noen lærere peker imidlertid på at resultatene fra programmet motiverer i seg selv.

3.3 Elevenes svar på prekodete spørsmål

I figurene 9-12 presenteres en del enkle stolpediagrammer som viser hva elevene har svart på de mest sentrale spørsmålene som hadde lukkede svaralternativer.

Figur 9 viser at blant elevene som deltok i undersøkelsen var det 49 jenter og 42 gutter. I figur 10 ser vi at 37 av de 91 elevene var fra 8. klasse, 28 var fra 10. klasse og 26 var fra 9. klasse.

Tall fra HEMIL-senterets undersøkelse av helsevaner blant skolebarn i 2001 viser at ti prosent av elevene i ungdomsskolen røyker daglig eller ukentlig. Dette stemmer godt med antall røykere i vårt materiale. Figur 11 viser at 83 av de 91 elevene var røykfrie. En av elevene røykte sjeldnere enn ukentlig, 3 av elevene røykte ukentlig, mens 4 elever røykte daglig. I vårt utvalg er det dermed i alt 7 ungdommer som røyker daglig eller ukentlig, mens vi burde hatt 9 røykere for at det skulle svare til andel røykere i ungdomsskolene i hele landet. Men dersom vi tar høyde for at det er færre røykere enn gjennomsnittlig ved skoler som deltar i VÆR røykFRI, er det svært godt samsvar med det antall røykere vi skulle forvente.

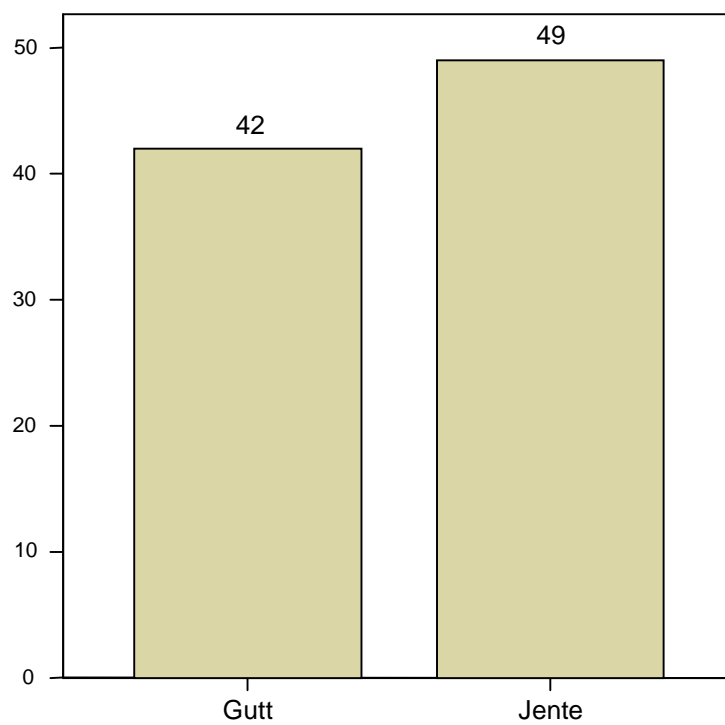
I Figur 12 ser vi at hele 85 av de 88 elevene som svarte på dette spørsmålet, synes skolene bør bry seg om røyking og snusing blant elevene i skoletiden. Kun 3 elever synes ikke skolen bør bry seg om elevene snuser eller røyker i skoletiden. Ut fra opplysningene om hvor mange av elevene som røyker i figur 11 tilsier dette at til og med elever som røyker har svart at de mener skolen bør bry seg om elevers tobakksatferd i skoletiden.

En del resultater som ikke er gjengitt i figurene nedenfor skal omtales kort her.

Av de 90 elevene som har svart på spørsmålet er det 89 som sier at klassen deres deltar i VÆR røykFRI, og like mange sier at noen i klassen deres har underskrevet røyk- og snusfri-kontrakt. Femtini av 90 vet hva de kan vinne dersom de skriver under slik kontrakt. Alle vil anbefale andre klasser å være med på VÆR røykFRI. Sekstitre av de 89 som har svart på spørsmålet svarer at foreldrene har lest foreldrebrosjyren. Nesten tre fjerdedeler (64 av 88) forteller at VÆR røykFRI-plakaten er hengt opp i klasserommet. Femtiseks av 90 har sett minst en av VÆR røykFRI-videoene. Men nesten ingen (3 av 90) rapporterer at de har lyttet til VÆR røykFRI-CDen i klassen.

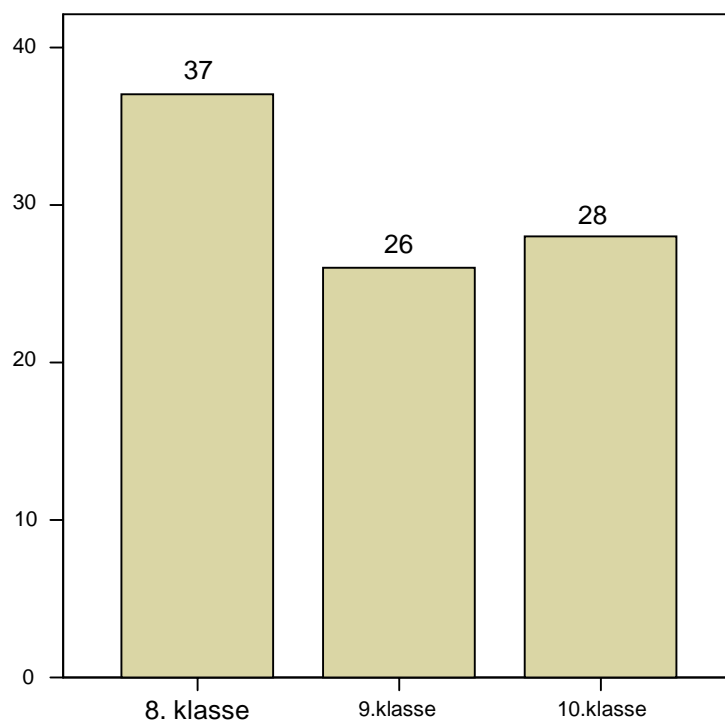
Åttisju av de 89 som svarer på spørsmålet sier at det ikke er lov å røyke i skolegården på skolen. Syttiseks av de 77 som har tatt stilling til spørsmålet forteller at snusing er forbudt på deres skole (de som har svart "vet ikke" er holdt utenfor).

Antall elever

Figur 9. Antall jenter og gutter blant elevene

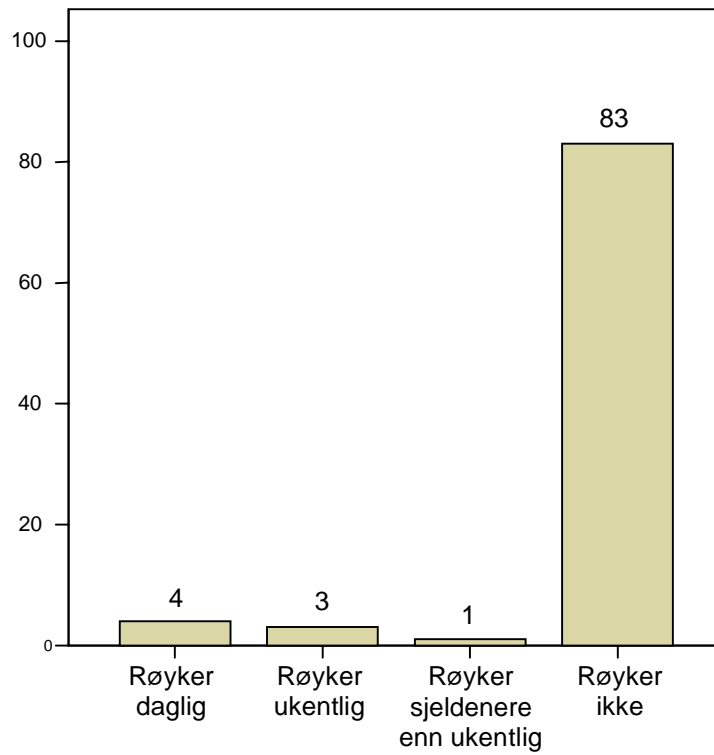
Antall elever

Figur 10. Antall elever som deltok i undersøkelsen på hvert klassetrinn

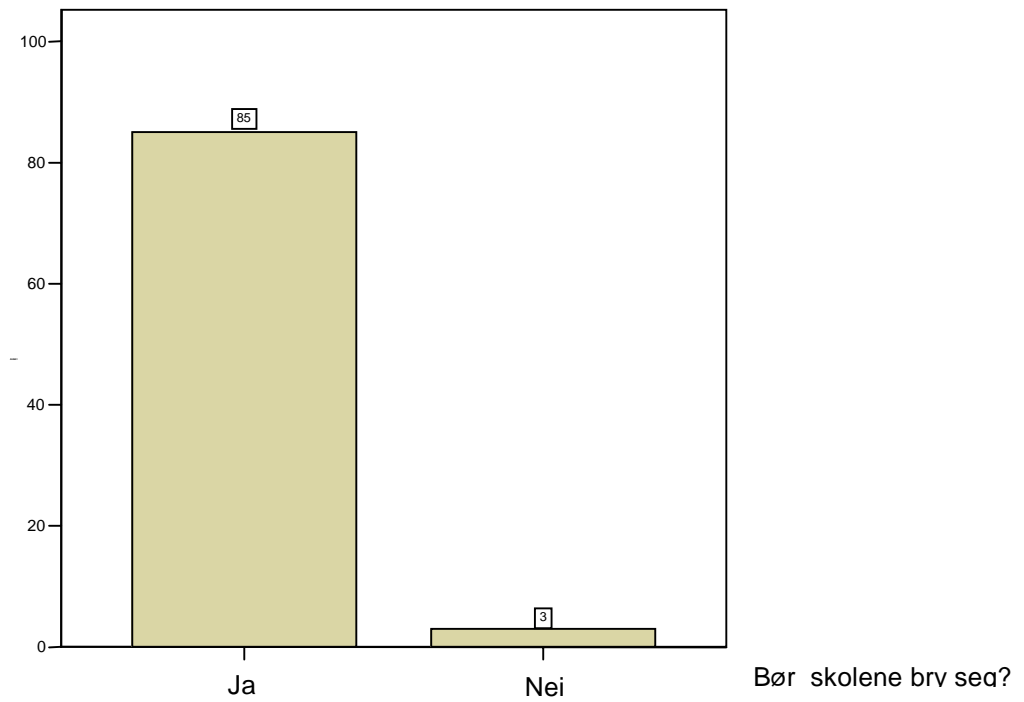

Antall elever

Figur 11. Elevenes røykevaner

Antall elever

Figur 12. Elevens syn på om skolen bør bry seg om elevers røyke- og snusvaner i skoletiden

3.4 Elevenes svar på åpne spørsmål

Synspunkter på VÆR røykFRI

Ut fra elevenes svar ser det ut til at VÆR røykFRI er et program de er fornøyde med. Flere sider ved VÆR røykFRI oppleves som positive. Premiene ser ut til å være noe av det viktigste for elevene. Kontraktene elevene har med sine foreldre fremheves som noe positivt. En elev sier at det som er best med VÆR røykFRI er:

"Kontrakten. En vinn-vinn situasjon."

Også VÆR røykFRI-videoene blir trukket frem av flere som bra. Videre er det noen elever som sier de setter pris på diskusjonene som kommer opp i klassen i forbindelse med VÆR røykFRI og måten programmet gjennomføres på. At en kan få hjelp til å ikke begynne å røyke, nevnes av flere elever som svært bra med VÆR røykFRI.

"Ganske morsomme timer. Hvorfor? Gruppearbeid, metoden er bra."

"Man lærer om situasjoner man kan komme opp i (rollespill.)"

En elev sier at det som er bra med VÆR røykFRI er:

"at det påvirker".

En elev sier at de fleste unge begynner å røyke på skolen og at VÆR røykFRI derfor er viktig. Noen sier det er bra med kontrakten, at en del av de som ikke vil skrive under likevel "blir dratt med" og dermed lar være å begynne å røyke.

Flere negative aspekter ved VÆR røykFRI nevnes i intervjuene. En elev nevner for eksempel at en kan bli sett på som pysete om en ikke tør prøve å røyke. Videre trekkes det frem at programmet kan vekke nysgjerrighet om røyking, slik at det fører til at noen vil prøve det ut.

Selv om videoene blir nevnt som virkningsfulle av mange, blir videoene også trukket frem som noe de misliker, fordi disse kan være ubehagelige å se. En elev sier at det han/hun likte minst med VÆR røykFRI er:

"Video-innslag med å kutte opp lungene. Fordi det kom tjære ut. Ekkelt."

Også kontraktene forbindes med negative sider fordi det er ubehagelig når læreren sier hvem som ikke har signert kontrakt. Enkelte elever sier at de føler lærerne "maser" for mye, fordi de har bestemt seg for å ikke røyke allerede. Også hvordan de som røyker opplever VÆR røykFRI blir nevnt av en elev som sier:

"De som røyker klager på opplegget. De vil ikke høre på slik informasjon."

Hva er det viktigste elevene har lært av VÆR røykFRI?

Det synes som at mange av elevene føler at det viktigste de har lært gjennom VÆR røykFRI er at røyk er farlig. Andre elever peker på konsekvensene røyking kan gi, slik som helseskader, kreft og fare for å dø. Også det at utseendet skades blir nevnt av en elev. Andre faktorer som blir nevnt er at en må være bevisst på valget om en røyker eller ikke. Et sitat fra en elev angående hva den viktigste lærdommen fra VÆR røykFRI er lyder:

"Kanskje dette med påvirkning. Snikreklame har en enorm virkning på deg om du skal ta en avgjørelse. At passiv røyking er farlig. Røyking ødelegger for de rundt deg også".

En elev som virker mer skeptisk til programmet sier derimot dette:

"Kjekt å få noe, men ser ikke helt vitsen. Tror ikke det stopper folk fra å røyke."

Hva kan forbedres i VÆR røykFRI?

Når elevene blir spurt hva de synes om elevmaterialet fra VÆR røykFRI (et pennal i 8. klasse, en nøkkelring i 9. klasse og en penn i 10. klasse), kan det virke som om nesten alle er fornøyde med dette. Det kan synes som om fleste bruker materialet. Men en elev nevner at ikke mange bruker det, noe som kan tilsi at dette varierer fra klasse til klasse. En elev sier at det er greit med et "tegn" på røykfrihet. Muligheten for at alle som er røykfrie kunne fått en premie, nevnes også. Det kan imidlertid virke som om noen elever ønsker seg litt flere VÆR røykFRI-effekter. Likevel viser noen av svarene at elevene forstår at de som er ansvarlige for VÆR røykFRI ikke har råd til noe dyrere eller noe mer.

På spørsmål om hva elevene ville gjort annerledes med VÆR røykFRI, kommer det frem flere ulike forslag i intervjuene. Mange av dem ytrer et ønske om at elevene kan få være mer aktive i undervisningen. Flere elever foreslår at filmene moderniseres og at mer video brukes i undervisningen. Mer rollespill eller teater er andre forslag. Diskusjoner i plenum trekkes også frem som en mulighet for å endre programmet. Også ønske om flere timer med VÆR røykFRI blir nevnt av noen. To av elevene foreslår at VÆR røykFRI endres slik:

"Mer undervisning med VÆR røykFRI. Hvorfor? Litt for få timer til det."

"Litt flere timer. Gjort noe litt større opplegg, prosjekter og sånne ting. Hvorfor? Da lærer vi mye mer."

En elev foreslår at VÆR røykFRI blir obligatorisk, mens en annen sier tobakk bør forbys. En elev synes også at lærerne bør få mer påbud, f.eks. at de ikke røyker og drikker selv.

Flere elever sier at VÆR røykFRI kan bli litt kjedelig når læreren har tavleundervisning. Det kan synes som de ønsker å delta mer aktivt i undervisningen. En av elevene forteller dette:

"Ville ha lagt opp til at elevene var med. At lærerne ikke bare står der og snakker. Hvorfor? Stoffet går ikke helt inn på oss."

Elevene reagerer på at elever som røyker har vunnet premien på flere skoler og at det ikke får konsekvenser at noen bryter kontrakten. Mange svar berører temaet kontraktbrudd og at en må sjekke om elever virkelig har holdt seg tobakksfrie. En elev fortalte at en som medelevene visste hadde begynt å røyke vant premien. Dette ble opplevd som svært urettferdig. Eksempler på utsagn omkring temaet kontraktbrudd er:

”Noen røyker på tross av kontrakt. Ville ha snakket på slutten av året om kontrakten er holdt.”

”De voksne må vite at de som får premien ikke røyker. Før premieutdelingen må man spørre: Har du røykt?”

Premier

Elevene har kommet med uttalelser som viser hvordan de vurderer ulike premier. Sekken ser ut til å være den minst populære premien. De fleste sier at discmannen er best. Kameraet er også populært. Noen foreslår andre premier enn de som er blitt brukt: Fotball, minidisc, MP3-spiller, mobil, DVD filmer, ring kontant kort, ulike typer gavekort, musikk, CD, konserter, klær (t-skjorter, hettegenser etc.), klokker.

Hva sier elevene at foreldrene synes?

På spørsmål om hva foreldrene synes om VÆR røykFRI, svarer de fleste elevene at foreldrene er positive. En del elever forteller at foreldrene er svært positive. Noen elever forteller at de ikke har diskutert programmet med foreldrene, blant annet en ikke-røykende elev som forteller at begge foreldrene røyker. Noen av elevene sier at foreldrene røyker, men at de likevel er positive til VÆR røykFRI. Ingen av elevene rapporterer om negative reaksjoner fra foreldrene. De fleste elevene skiller ikke mellom hva mor mener og hva far mener, men rapporterer om foreldrenes felles holdning. Noen refererer imidlertid bare til hva mor mener.

”De synes det er veldig bra – de tenker at det er mindre sannsynlig at jeg begynner å røyke.”

”De synes det er greit med programmet – ingen av dem røyker, de er imot røyking for ungdom under 18 år.”

”Kjempebra. De er imot røyking.”

”Veldig flott. Veldig ivrige. Hengte opp kontrakten på kjøleskapet.”

”Dei likar det. Fordi vi inngår kontrakt om å ikkje røyke.”

”Synes det er bra. Pappa hater røyking.”

Skolens praktisering av regler omkring røyking og snusbruk

Selv om et stort flertall av elevene rapporterer at røyking og snusbruk på skolen ikke er tillatt, følges ikke alltid regelbrudd av sanksjoner. Blant de svarene elevene kommer med, kan følgende gi et interessant bilde av situasjonen ved noen av skolene:

"I utgangspunktet har ikke elever lov til å røyke på skolen, men lærerne lar elevene ha sin egen røykeplass. Ingen ting skjer."

"Bør passe bedre på rundt "røykekroken". De samme folkene står der. Kunne ha sagt det til foreldrene. Kunne laget et opplegg for at de skulle sluttet. Lærerne bryr seg ikke så mye som de burde ha gjort."

[Det skjer] *"... ikke så mye, for det er ofte de samme som blir tatt."*

"Foreldrene blir kontaktet, men lærerne er ikke så interessert i å ta noen"

"Lærerne har ikke kontroll. Vet ikke hva som skjer. Vanskelig om læreren snuser selv."

"Lærerne kan slutte selv. De røyker rett utenfor skolen."

Mange av elevene mener at regelbrudd må få konsekvenser:

"La røyking på skolen få en eller annen konsekvens for elevene."

"Strengere reaksjoner mot de som blir tatt for røyking på skolen."

Enkelte elever gir uttrykk for at tiltakene mot røyking ikke nytter. På spørsmål om hva skolen kan gjøre for at elever ikke skal røyke eller snuse på skolen er det en av elevene (en som rapporterer å røyke ukentlig) som svarer at:

"Kan ikke gjøre noen ting. Det er elevenes valg. Hjelper ikke at lærer snakker med de."

En elev som ikke selv røyker sier at:

"... når de får straff fortsetter de likevel. Fordi de er avhengige."

Noen elever mener at lærerne bør passe bedre på at ikke elever røyker i friminuttene. Flere elever sier at lærerne godt kan være mer synlige ute i skolegården. De aller fleste elevene rapporterer likevel at regelbrudd (røyking eller snusing på skolen) blir sanksjonert, og en del av elevene gjør bra rede for hvilke former for sanksjonering som blir anvendt. Minst like mange er usikre på hvordan regelbrudd blir sanksjonert. Melding hjem er en vanlig reaksjonsmåte.

Enkelte elever er fornøyde med sin egen skoles innsats mot røyking:

"Synes skolen gjør det bra nå. Få som røyker på skolen i det hele tatt."

"Det fungerer bra i dag. Jeg tror programmer som VÆR røykFRI hjelper."

3.5 Rektorenes svar på prekodete spørsmål

De 22 rektorene som svarte på spørsmålet rapporterte om til sammen 221 klasser som deltok i VÆR røykFRI-programmet ved deres skoler. Antallet 8-klasser var 77, antall 9-klasser var 80 og antall 10.klasser 64, altså noe lavere. Ved de fleste skolene deltok alle elevene på alle tre klassetrinn. Ved en av skolene kunne de ikke svare på dette spørsmålet. Dette fordi de hadde avvirket oppdelingen i klasser, men ved denne skolen var 350 elever til sammen i 8. og 9. klasse med i VÆR røykFRI.

I figurene 13-17 presenteres en del enkle stolpediagrammer som viser hva rektorene har svart på de mest sentrale spørsmålene som hadde lukkede svaralternativer.

I figur 13 ser vi at 19 av de 24 rektorene i undersøkelsen opplyste at de motiverer lærerne til å delta i VÆR røykFRI programmet. Fem av rektorene sa at de ikke motiverer lærerne til deltakelse i VÆR røykFRI.

Figur 14 viser at kun 2 av 24 rektorer oppgav at de merket forskjell i motivasjon til å delta i VÆR røykFRI hos lærerne som røyker i forhold til lærere som ikke røyker. Hele 22 av rektorene opplyste dermed at de ikke føler at motivasjonen hos lærerne er ulik avhengig av om de røyker eller ikke. Dette spørsmålet kan ses i lys av figur 1, der vi ser at svært få av lærerne som deltok i undersøkelsen røyker, slik at hovedgruppen av lærere rektorene møter er ikke-røykere. Dette tilsier at mange rektorene ikke har erfaring med røykende lærere som jobber med VÆR røykFRI.

Figur 15 viser at 18 av de 23 rektorene som svarte på dette spørsmålet motiverer lærerne på sin skole til å delta på VÆR røykFRI kurs. Fem rektorer opplyste at de ikke motiverer lærerne til deltakelse på VÆR røykFRI kurs.

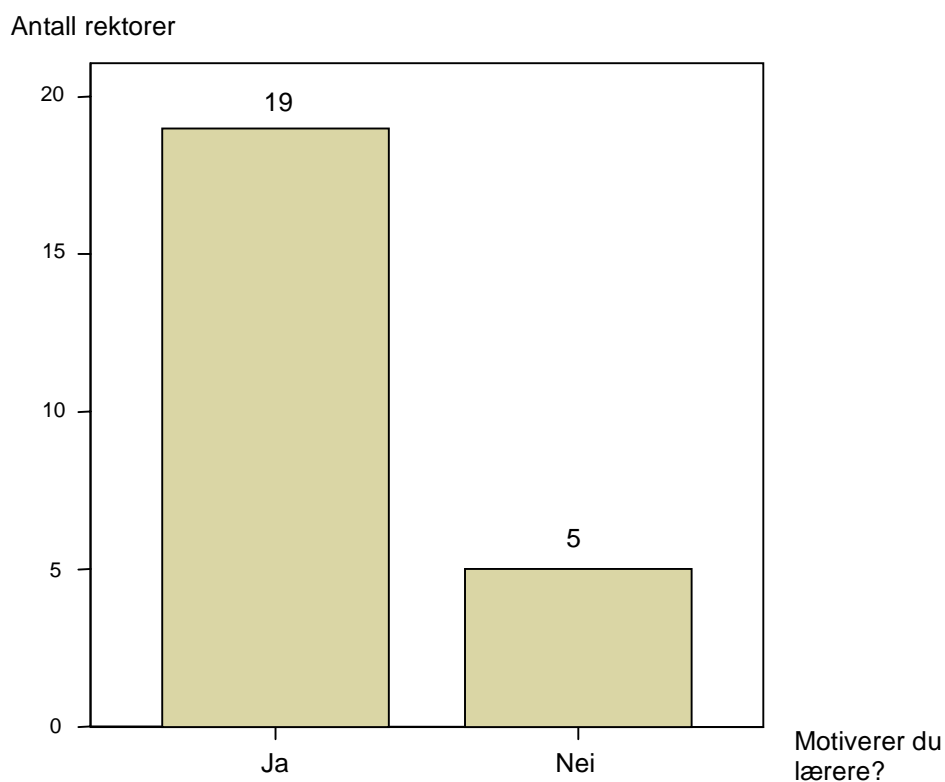
Figur 16 illustrerer at av de 24 rektorene som deltok i undersøkelsen sier 18 at de har stor tro på VÆR røykFRI. Seks av rektorene svarte at de har middels tro på VÆR røykFRI. Ingen av rektorene krysset av for det siste svaralternativet om at de hadde liten tro på programmet. Figur 17 viser at omtrent halvparten av rektorene mente at kommunene burde sørge for at VÆR røykFRI ble gjort obligatorisk for skolene.

Også for rektorene skal vi gjengi svar på en del spørsmål som ikke er tatt med i figurene nedenfor. I åttende og niende klasse gjennomføres VÆR røykFRI ved hver skole i gjennomsnittlig 3,5 klasser per klassetrinn. I tiende klasse synker dette til omtrent 3,0 klasser. Det ser med andre ord ut til at gjennomføringen svikter ved noen skoler på det øverste klassetrinnet.

Samtlige 24 rektorer rapporterer at de mottar informasjon om VÆR røykFRI fra sekretariatet. Atten av 21 som svarer på spørsmålet mener informasjonen de mottar er nyttig. Atten av 22 mener de legger til rette forholdene slik at lærerne kan delta på VÆR røykFRI-kurs. Når de skal ta stilling til hvilke lærere de synes bør delta ved VÆR røykFRI-kurs er det størst oppslutning om klassestyrer (23 av 24), dernest helsesøster (17 av 24), så sosiallærer (15 av 24), og til slutt faglærer (8 av 22 som svarte). Seks rektorer nevner andre, nærmere bestemt miljøarbeider, rådgiver, prosjektansatt på forebyggende arbeid, teamleder, pedagogiske konsulenter i kommunene og representanter fra Foreldrerådets Arbeidsutvalg). Halvparten

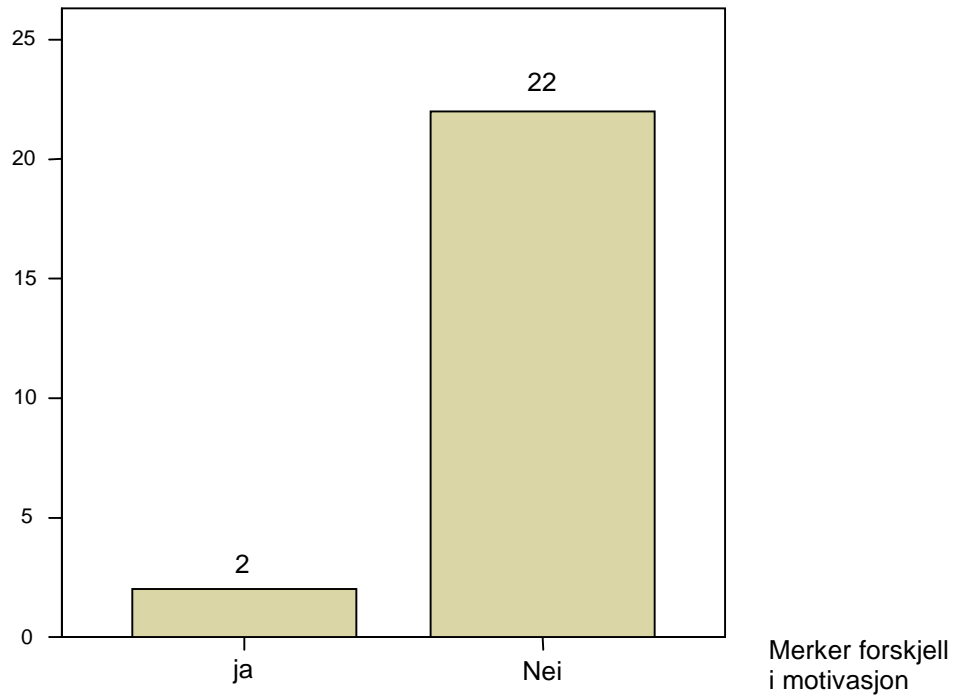
mener at kurs i VÆR røykFRI ikke bør være obligatoriske for nye lærere som skal gjennomføre programmet (12 av 24).

Tjuetre av de 24 rektorene forteller at skolens uteområder er røykfrie. Men bare 14 av dem bekrefter at det er forbudt med snus for elevene på skolen.

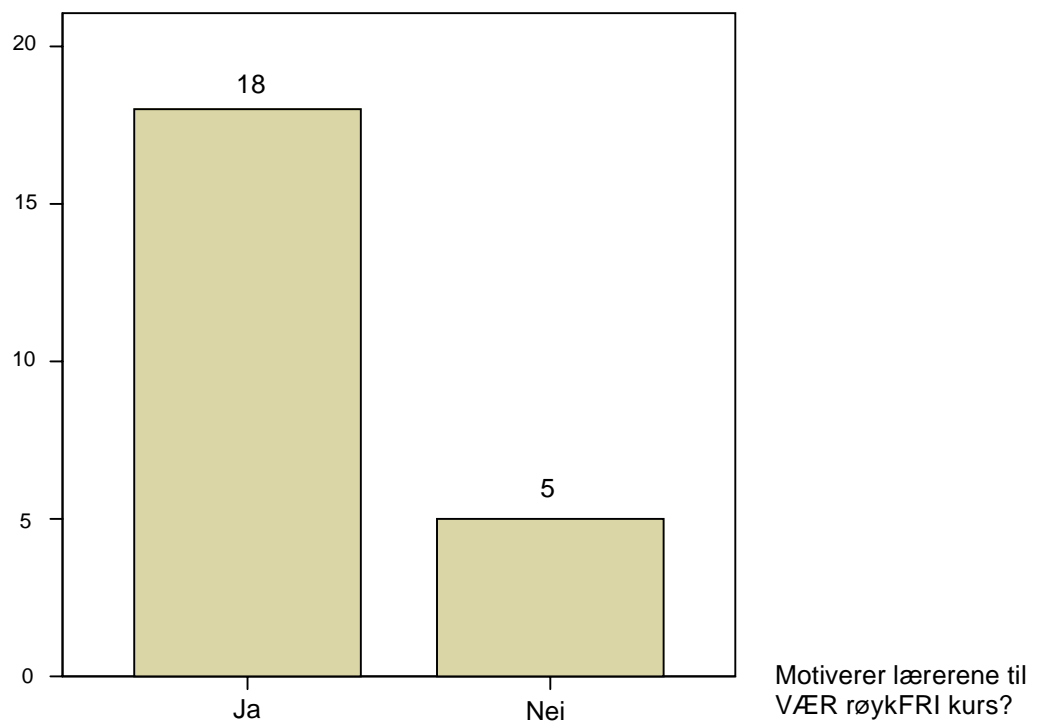
Figur 13. Rektorenes svar på om de motiverer lærerne til å delta i VÆR røykFRI

Antall rektorer

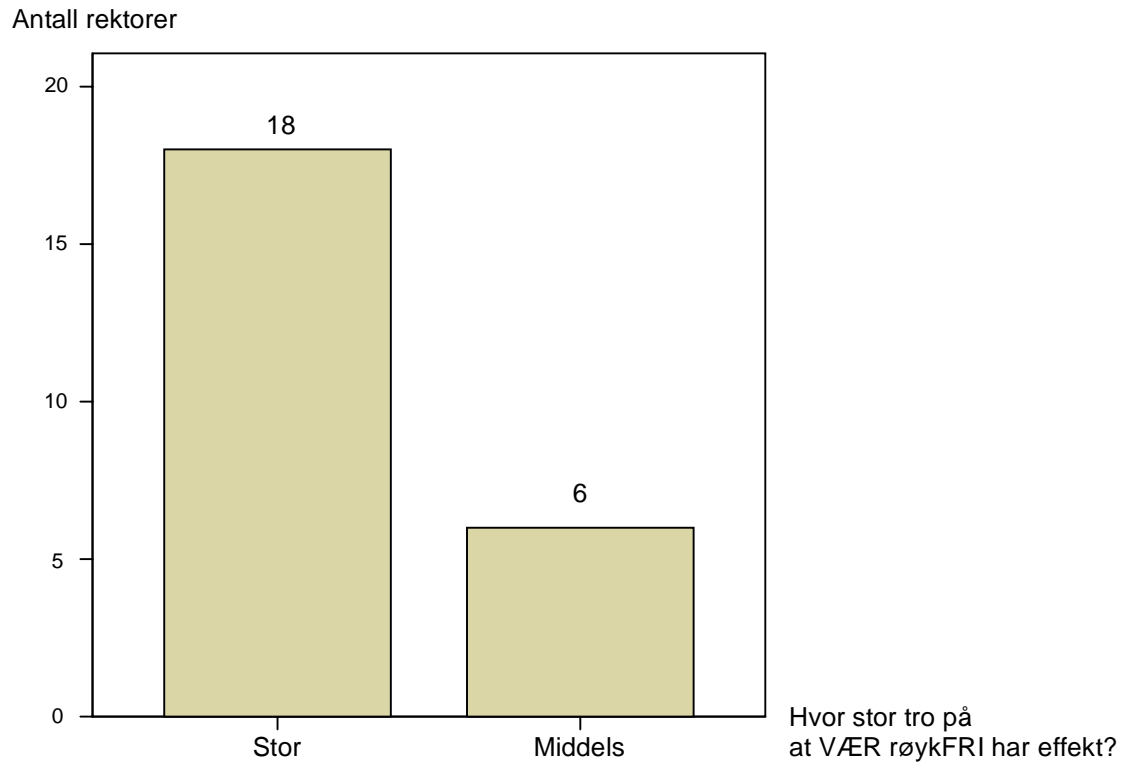
Figur 14. Rektors opplevelse av ulikheter i motivasjon til å delta i VÆR røykfri hos lærere som røyker vs. de som ikke røyker

Antall rektorer

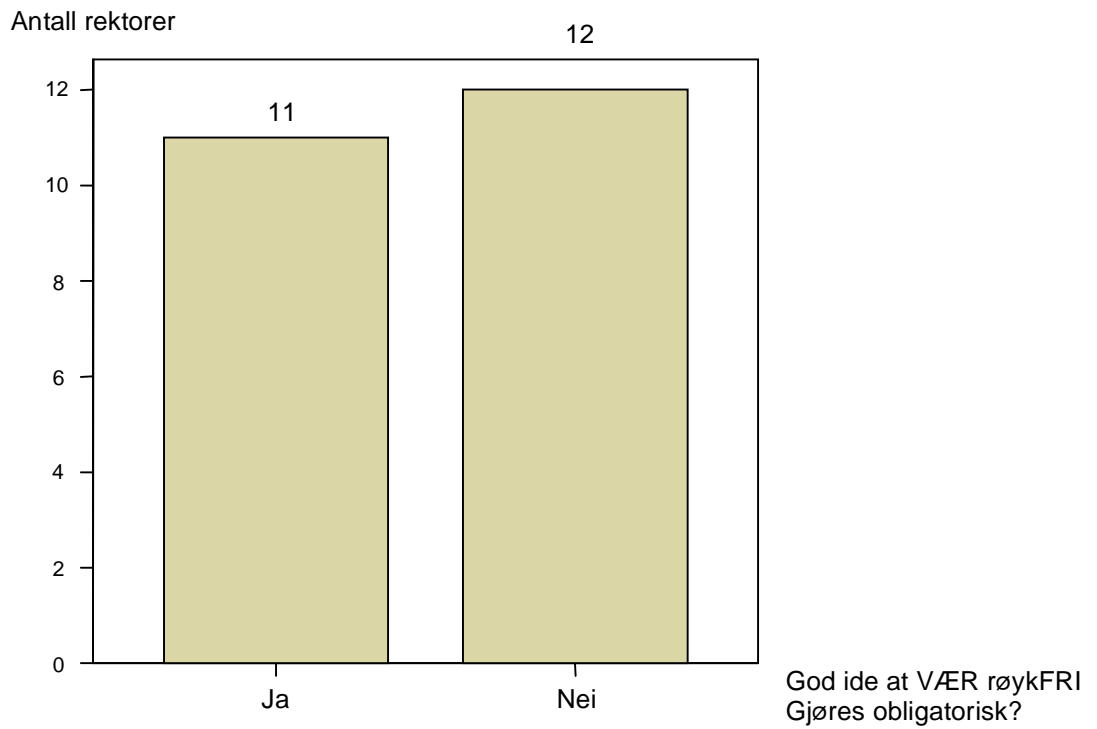

Figur 15. Rektorenes svar på om de motiverer lærere til å delta på VÆR røykfri kurs

Figur 16. Hvor stor tro har rektorene på at VÆR røykfri har effekt?

Figur 17. Hvorvidt rektorene synes det er god idé at VÆR røykfri blir obligatorisk i undervisningen i kommunen

3.6 Rektorenes svar på åpne spørsmål

Hva rektorene vet om VÆR røykFRI

De fleste rektorene kunne svare nokså presist på hva VÆR røykFRI går ut på. Typiske svar er følgende:

”Holdningsskapende arbeid for at elever ikke skal røyke. Kontrakt. Mange er med fra skolen min. Leksjoner klassen gjennomfører. Materiell. Premier”

”Kampanje/prosjekt om å holde ungdom røykfrie. Er en del av undervisningen. Det skrives kontrakt med den enkelte elev – og det er fine premier.”

”Kampanje som skal forebygge at ungdom begynner å røyke. Vi har vært med i alle de årene jeg har vært rektor. Programmet omfatter kurs, konkurranse, og avtaler om ikke å røyke. Brytes avtalen gir elevene beskjed. Øver opp ærligheten.”

Noen få rektorer hadde en mindre klar oppfatning av hva programmet går ut på. Ved en av de største skolene som er med i denne undersøkelsen var programmet i gang før rektor hadde begynt i stillingen som rektor ved skolen. Men vedkommende oppfattet programmet positivt og kunne fortelle at det ble gjennomført i alle klassene. Denne rektoren mente at programmet virket engasjerende.

Hvem tok initiativet til å melde klassene på til VÆR røykFRI?

Mange av rektorene svarer at det var skolens ledelse (rektor, inspektør) som tok initiativet. I ett tilfelle fungerer det slik at rektor informerer om VÆR røykFRI, men at klassestyrerne avgjør om den enkelte klasse skal delta. Ved vedkommende skole (en av de største skolene som deltar i undersøkelsen) deltar samtlige klasser i programmet. Andre kan fortelle at beslutningen ble tatt i fellesskap av ledelse, rådgiver og faglærere. I ett tilfelle var det rektor selv som tok beslutningen og insisterte på at skolen skulle delta. Selve påmeldingen blir som oftest delegert til klassestyrer eller en av faglærerne. Det er også eksempler på at initiativet er kommet fra andre enn skolens ledelse, for eksempel fra sosiallærer eller teamleder. Ett sted kom initiativet fra klassestyrerne. Ved en av skolene beskrives prosessen slik:

”Lærerne melder på klassene. De får materiell av meg gjennom trinnlærere. Trinnlærerne deler ut info til lærerne – som melder på klassene.”

Rektor spiller ved de fleste skolene en helt sentral rolle når det skal besluttes om klasser ved skolen skal delta i VÆR røykFRI, men i en god del tilfeller kommer initiativet fra andre. Som regel tas beslutningen etter drøftinger med klassestyrere og faglærere eller andre.

Hvorfor er klasser på skolen med i VÆR røykFRI?

Rektorene synes i stor grad å være positive til VÆR røykFRI-opplegget. Eksempler på svar fra rektorer angående hva som er bra med VÆR røykFRI og hvorfor de deltar er for eksempel:

"Et grundig opplegg med bra resultater."

"Fordi det er et godt konsept."

"Ønsker et røykfritt miljø på skolen. Ønsker å gi eleven gode vaner i livet."

"Vil ikke at elevene skal begynne å røyke. Programmet gir synlige resultater: blir lettere og lettere å delta jo lenger man er med.."

"For å ha tydelighet rundt dette med røyk og røykfrihet. Generelt jobber vi en del med tydelige grenser – og røykfri er en del av dette."

"Fordi vi ser helsemessig gevinst i å drive holdningsskapende arbeid. Naturlig å starte på dette alderstrinnet på grunn av debut nå. Holdninger er viktig."

På bakgrunn av intervjuene kan det synes som mange rektorer mener det er nyttig og viktig med programmer som VÆR røykFRI. I likhet med svar fra lærergruppen, fremhever mange av rektorene at holdningsskapende arbeid er viktig. Flere rektorer nevner at de ikke ønsker at elevene skal røyke og at de ønsker et røykfritt miljø på skolen. Noen av rektorene nevner også at VÆR røykFRI harmonerer godt med L97. På spørsmål om hvorfor skolen deltar i VÆR røykFRI svarer en rektor:

"For at elever ikke skal begynne å røyke. For godt skolemiljø. Styrke elevenes selvbevissthet. Motiverende med materiell og premier."

Fellesskapet i gjennomføringen nevnes også, f.eks. sier en rektor på spørsmål om hvorfor klasser på skolen deltar i VÆR røykFRI:

"Jeg tror de deltar fordi vi drar dette sammen. Ledelsen ved skolen, lærerne og foreldre – alle er positive til å delta."

Kontrakten nevnes også som viktig med VÆR røykFRI.

"Det å forplikte seg med underskrift, det virker det altså. Det at dette følges opp av lærere, medelever og foreldre – det tror jeg er det viktigste."

En del av rektorene oppfatter VÆR røykFRI som en del av et mer omfattende arbeid for å påvirke elevenes helserelaterte atferd og for å skape positive holdninger og gode vaner blant elevene på et bredere spekter av tema. Blant temaene som nevnes er trafikk sikkerhet, kosthold, fysisk aktivitet, rusmidler og alkohol. En av rektorene sier at han oppfatter programmet som et ledd i oppdragelsen av elevene.

Hvordan kan lærerne motiveres til å delta i VÆR røykFRI?

Svært mange av rektorene mener at de motiverer lærerne på sin skole til å delta i VÆR røykFRI. Dette gjør de på flere måter; viser til de gode resultatene VÆR røykFRI har, drøfter VÆR røykFRI med lærerne, deler ut materiell, sender dem på kurs etc. En rektor sier:

"Ja, lærerne reiser på kurs hvert år. Trenger et "puff" for å halde fram."

En rektor forteller også:

"Jeg viser til de gode resultatene VÆR røykFRI har. I tillegg bruker jeg mitt personlige engasjement for saken som en innfallsvinkel – både overfor lærerne og elevene. Jeg har mistet to brødre og en far på grunn av storrøyking."

Enkelte av rektorene sier at de ikke føler de må motivere lærerne til VÆR røykFRI fordi lærerne er motiverte i seg selv. En rektor svarer at han riktig nok motiverer lærerne ved skolen sin til å delta, men føyer til:

"Trenger ikke å motivere lærerne, de er selvgående."

og andre rektorer sier at:

"Ikke noe problem [det å motivere lærerne], det går av seg selv. Erfaringene er gode slik at alle vil være med."

"Nå er det så godt innarbeida at den jobben går av seg selv. Nå er det trinnleder som drar prosessen".

"Behøver ikke – går av seg selv"

Motivasjon hos røykende og ikke- røykende lærere

Tidligere har vi rapportert at 22 av 24 rektorer sier at de ikke merker noen forskjell mellom røykende lærere og ikke-røykende lærere i motivasjon til å gjennomføre VÆR røykFRI. Men som vi også har rapportert ovenfor, er det mange av rektorene som sier at dette ikke er noen aktuell problemstilling fordi det ikke er røykere blant lærerne eller fordi ingen av de lærerne som røyker gjør det på skolen. Den ene av de to som sier at de merker en forskjell i motivasjon hevder at det er de røykende lærerne som er mest motivert:

"Hos oss er det slik at de lærerne som selv røyker nesten er mer positive enn de andre. De vil virkelig ikke at elevene skal begynne å røyke".

En annen rektor sier at

"Røykerne er de største pådriverne".

Hva slags informasjon mottar rektorene om VÆR røykFRI?

På spørsmål om hva slags informasjon rektorene mottar om VÆR røykFRI er det bare noen få av dem som svarer utfyllende. Nokså mange sier at de videreformidler stoffet til de lærerne som har ansvar for å gjennomføre tiltaket. Noen av rektorene sier at de ikke har behov for å sette seg så grundig inn i det stoffet de mottar. De delegerer ansvaret for å sette seg inn i det materiellet som kommer til de som skal jobbe aktivt med programmet.

De aller fleste rektorene vurderer likevel det materiellet de mottar som nyttig. Det holder temaet varmt og det er en viktig påminnelse. Eksempler på hva rektorene sier på dette punktet:

”Det er passe med informasjon. Vi trykker opp dette og deler ut til lærerne. Har ikke fått andre tilbakemeldinger enn at dette er bra.”

”Nødvendig info. En viktig påminnelse. Nødvendig med et trykk for å gjennomføre. Alltid/stadig nye grupper av elever og foreldre. Trenger derfor stadig ny informasjon.”

To rektorer gir uttrykk for en litt annen oppfatning. På spørsmålet om den informasjonen de mottar er nyttig, sier den ene av disse:

”Ikke nå lenger. Jeg synes det var nyttig, men nå blir det for mye info. Vi har jo lært en del av å være med på VÆR røykFRI i seks år. Tror dere med fordel kunne differensiert informasjonen: (a) de som har vært med lenge – trenger ikke så mye info nå, (b) de som er nye.”

Et par andre rektorer er mer nølende. Den ene av disse svarer slik:

”Jeg vet ikke – jeg gir den bare videre til lærerne – så den er ikke nyttig for meg, men det er vel et inntrykk at lærerne er fornøyde med den informasjonen de får.”

Hvordan kan VÆR røykFRI best samarbeide med skolens ledelse?

På dette punktet har ikke rektorene så mye å foreslå. De er stort sett tilfredse med måten det fungerer på i dag. Noen av dem sier det slik:

”Synes dere bør fortsette slik det fungerer nå ved å sende info til rektor – så blir det rektors ansvar å sende dette videre. Synes det fungerer bra.”

”Det VÆR røykFRI er flinke til er informasjon og premier. Vet ikke hvordan dette kan gjøres annerledes.”

En rektor er mer spesifikk i sitt svar:

”Skolene bør oppfordres til å sende oversikt over kontaktperson på hver skole. Sekretariatet [i VÆR røykFRI] bør oppfordre til det. Viktig med telefonkontakt etter dette, for å høre at det er i gang.”

Mens noen rektorer mener det er viktig at informasjonen går via ham eller henne, er det noen som mener at informasjonen kan gå mer direkte til de som har ansvaret for å gjennomføre programmet i klassene. En rektor framhever hvor viktig det er at informasjon om programmet når fram til skolene tidlig, slik at de kan innpasse VÆR røykFRI i sine planer.

På spørsmål om hvem i skolens ledelse som bør involveres i VÆR røykFRI er det stor grad av enighet om at rektor selv har en sentral rolle å spille. Eller nevnes plangruppa (med trinnlærerne), teamlærerne, rådgiver, sosiallærer, avdelingsleder på ungdomstrinnet og inspektør. En mener at trinnleder for 8. klasse er den aller viktigste. En rektor understreker at det er store forskjeller fra skole til skole med hensyn til hvordan skolen ledes, men at rektor uansett vil være en sentral aktør.

Samarbeidet med skolelegen og skolehelsetjenesten

På dette punktet er svarene stort sett ikke særlig utdypende. Noen rektorer legger vekt på at skolehelsetjenesten bør holdes informert om VÆR røykFRI, og en nevner i denne sammenhengen spesielt helsesøster. Ved en skole forteller de at de samarbeider både med skolehelsetjenesten og med tannhelsetjenesten, men de gir ikke spesifikk informasjon om hvordan dette samarbeidet foregår i forbindelse med VÆR røykFRI. Flere rektorer sier at det bør etableres et slikt samarbeid. En mener at skolehelsetjenesten bør være pådrivere i forhold til programmet. Noen rektorer sier at dette er noe de ikke har tenkt på i det hele tatt.

Samarbeidet med Foreldrerådets Arbeidsutvalg (FAU)

Også når det gjelder Foreldrerådets Arbeidsutvalg er det flere som mener at de bør motta informasjon om VÆR røykFRI. En rektor foreslår at det lages en liten annonse (ca. ¼ A-side) om programmet med tanke på at denne kan trykke i skolens informasjonsblad til foreldrene. En annen foreslår at det lages en egen brosjyre som kan brukes overfor FAU. En rektor etterlyser personer som kan stille opp for å informere personalet ved skolen samt de som er med i FAU. En annen mener at de som er med i Foreldrerådets Arbeidsutvalg er svært positive til slike orienteringer.

En rektor er klart skeptisk til samarbeidet med FAU:

”Nei, vanskelig å samarbeide med FAU. Vanskelig å koordinere. Er det nødvendig? Kun orientering. La skolen drive det [VÆR røykFRI] i hverdagen.”

De fleste rektorene som gir uttrykk for et klart standpunkt er likevel positive til tanken om å involvere FAU på en eller annen måte. En rektor påpeker at de som sitter i FAU er opptatt av elevene. En rektor foreslår at det kunne arrangeres en temakveld om VÆR røykFRI i forkant av at elevene begynner i 8. klasse.

Hvordan involvere faglærere i VÆR røykFRI?

Rektorene er stort sett ganske skeptiske til tanken om at faglærerne skal involveres i programmet. Det er dessuten ikke mange av rektorene som gir klare svar på hvordan en fra VÆR røykFRI-sekretariatet kan involvere faglærere. Noen eksempler på svar er følgende:

”Veit ikke helt. Egentlig tror jeg det beste er at klassestyrer gjør dette, de har det beste grepet om klassen sin.”

”Tror ikke det er nødvendig. Lærerne jobber i team med hverandre. Kan trekke inn faglærere om de selv ønsker det – når det passer.”

”Tja, både natur/miljø og kroppsøving kunne vært aktuelt, men jeg tror likevel det er best å ha det hos kontaktlærer som jo har ansvar for ”hele” mennesket.”

”Jeg er usikker på om faglærer skal være med. Programmet går jo så mye på holdninger. Det er klassestyrer som har mest kontakt med elevene. Samtidig er det jo viktig at flest mulig stiller seg bak VÆR røykFRI.”

En lærer foreslår at en lager morsomme oppgaver som kan passe inn i de ulike fagene. Også andre gir uttrykk for at en må lage stoff som kan brukes direkte i undervisningen i de ulike fagene. Flere rektorer sier at det ikke er aktuelt å sende mange faglærere på kurs samtidig. Noen må jo være på plass på skolen også.

Ved en skole rapporterer de at de ikke har faglærere. De jobber i team med veiledere eller gruppeledere som har fra 12 til 15 elever i hver gruppe.

På spørsmål om hva rektorene selv kan gjøre for å involvere faglærerne er det flere av rektorene som uttrykker tvil og skepsis. En lærer svarer slik:

”Usikker på om det er lurt å trekke inn faglærer. VÆR røykFRI er jo et helt konsept. Dessuten er jo VÆR røykFRI bare ett av flere program i skolen. Jeg må jo igjen prioritere hva jeg skal sende folk på ... mange kurs.”

Noen få av rektorene er mer positive, og et par av dem svarer slik:

”Materiellet må gå inn som en naturlig del av undervisningen. Anbefale bruk. Understreke at vi må spille på alle strengene vi har. Faglærere bruker allerede opplegget aktivt i undervisningen på denne skolen.”

”Ta kopi av skriv og formidle til faglærer. Spesielt samfunnsfaglærer og natur- og miljølærer er sentrale.”

”Være med å understreke at det [gjennomføringen av programmet] ikke er klassestyrers ansvar ene og alene. Alle må jobbe holdningsskapende. Etterspørre dette når det jobbes med årsplaner.”

VÆR røykFRI-kursene

Ut fra svarene rektorene har gitt på spørsmålet om hvordan de motiverer lærerne til å delta på kurs, ser det ikke ut til at det å motivere lærerne er særlig vanskelig. Det virker som det er tilstrekkelig at rektor sørger for at det blir satt av penger til vikarutgifter og ber lærere om å delta.

”Ikke noe problem så lenge det er et greit tidspunkt. Kan være et problem med vikarutgifter og budsjetter, men det handler om prioriteringer.”

”Behøver ikke motivere. Ber de reise. Dekker vikarutgifter. Litt dyrt. Nyttig kurs.”

”Viktig at det ikke er langt til kursstedet. Geografisk tett er viktig: ½ time hver vei maksimum. Ikke nødvendig å motivere lærere til å delta på kurs på denne skolen.”

”Sender dem av sted, om de er nye. De som har vært før, og som føler at de kan programmet trenger ikke å gå.”

”De må reise. Kurset oppleves som en ekstra motivasjon, viktig for å gjennomføre opplegget.”

Men en av rektorene forteller at de ganske enkelt ikke har penger til å dekke vikarutgifter, og lærerne har derfor bare anledning til å delta på kurs dersom de gjør dette utenom arbeidstiden.

På spørsmål om hvordan de som arbeider i VÆR røykFRI kan rekruttere lærere til å delta ved kursene svarer en av rektorene at dersom kursene er gode, vil lærerne melde seg på. En annen påpeker betydningen av kort avstand til kursstedet. En tredje peker på at informasjon til lærerne om de gode resultatene en oppnår er en viktig motivasjon for mange lærere. En av rektorene svarer på en slik måte at det summerer opp det som flere andre rektorer også mener:

”Sende informasjon. Holde gode kurs som er matnyttige. Fortsett som før: dette er ikke noe problem.”

En annen sier det slik:

”Kursene må få et godt rykte, holdes på en grei måte og på et hyggelig sted.”

En rektor mener det kan være en god idé at noen fra VÆR røykFRI reiser rundt og motiverer skoler til å delta og lærere til å melde seg på.

Rektorene ble spurt om når på året kursene bør gjennomføres. De fleste mente at tidlig på høsten er aller best. Noen svarte at litt ut på høsten er en god tid. De som svarte at kurset bør holdes tidlig på høsten begrunnet dette med at det er praktisk å gjennomføre kurset på et tidspunkt som gjør at en kan komme i gang med programmet tidlig i skoleåret. Mange understreker at våren er en travel tid, og de mener dessuten at mye blir glemt dersom kursene holdes om våren med tanke på innsats fra neste skoleår.

Vi har tidligere sett at rektorene deler seg i to omtrent like store grupper når det gjelder synet på om kurset i VÆR røykFRI bør være obligatorisk for lærere som ikke tidligere har deltatt. De som er imot negative mener det å gjøre kurset obligatorisk kan skape motstand blant lærerne. En mener det blir vanskeligere å få med lærere. En sier at det ville drepe motivasjonen.

De rektorene som mener at kurset bør gjøres obligatorisk begrunner dette med at deltakelse på kurs er viktig for å kunne gjennomføre opplegget. Kurset vil gi det nødvendige kunnskapsgrunnlaget og det vil bidra til å motivere. Noen mener at lærerne har plikt til å gjennomføre slike opplegg.

Hvordan vurderer rektorene VÆR røykFRI?

Som rapportert ovenfor er det hele 18 av de 24 rektorene som mener at programmet har stor effekt. De øvrige mener det har middels effekt. Ingen mener at programmet har liten effekt. Vi har sett på hvordan rektorene begrunner sine standpunkt.

Mange peker på den skriftlige forpliktelsen som ligger i at elevene undertegner kontrakter med foreldrene om å forbli røykfrie. Mange peker også på de gruppeprosessene som finner sted blant elevene, at det skapes en følelse av at alle på skolen står sammen, og at elevene utvikler en forpliktelse overfor hverandre. En peker på hvordan kontraktene hele tiden bidrar til å utsette røykestart med et helt år om gangen. Andre framhever de fine premiene som trekkes ut blant de som har holdt seg røykfrie. En mener det har en positiv effekt at røyking settes på dagsorden. Andre siter som framheves er at opplegget er basert på saklig og nøktern informasjon og at det er lagt opp på en profesjonell måte. Videre framheves følgende: diskusjonene som finner sted i klassen, foreldreinvolveringen og samarbeidet mellom skole og hjem, at tiltaket varer over tid, og at en motiverer de som befinner seg i grenselandet mot å begynne å røyke til å ta et riktig valg.

Mange av de argumentene som framføres av rektorene er i samsvar med de helsepedagogiske prinsippene som er kjent fra forskningen om effektive skolebaserte tiltak mot røyking blant ungdom. Men ikke alle svarene var like utfyllende og grundige.

På spørsmål om i hvilken grad de har klart å formidle sin tro på programmet til lærerne ved skolen er det stor variasjon i svarene. En av fire rektorer mener å ha formidlet denne troen i stor grad. De øvrige fordeler seg omtrent likt på middels og ikke noe særlig. Denne fordelingen er utarbeidet nokså skjønnsmessig på bakgrunn av rektorenes egne beskrivelser.

Bør kommunene gjøre programmet obligatorisk?

Vi har tidligere rapportert at lærerne deler seg i to omtrent like store grupper når det gjelder synet på om programmet bør gjøres obligatorisk for skolene ved at kommunene vedtar dette. Halvparten er for, halvparten mot. De som er imot legger vekt på at det blir størst interesse dersom deltakelsen er frivillig. Mange er imot tvang og ”det som trykkes ned på en ovenfra”. En av rektorene er positiv til at gjennomføringen av programmet skal gjøres obligatorisk, men mener dette ikke bør komme fra kommunen.

De som er positive legger vekt på at det som er obligatorisk som regel blir gjennomført, og at det er viktig at gjennomføringen skjer på en skikkelig måte. Noen mener at programmet bør gjøres obligatorisk fordi det ser ut til å virke så bra som det gjør. Et annet argument som trekkes fram er at elevene bør ha rett til grunnleggende kunnskap om røyking og helseskader.

Sanksjoner mot røyking og snusbruk på skolens område

Flere former for reaksjonsmåter og sanksjoner blir i følge rektorene brukt mot røyking på skolens område, nærmere bestemt tilsnakk, konfiskering av røyk eller snuspakke, samtale

med helsesøster, advarsel, brev hjem, nedsatt karakter i oppførsel og parade (oppmøte en time før skolen begynner).

Noen steder er en mer lempelige med sanksjonene i 10. klasse om våren, og andre steder må det flere regelbrudd til før mer alvorlige sanksjoner blir benyttet.

3.7 Oppsummering av viktigste funn

Hovedfunnene fra denne undersøkelsen kan sammenfattes slik:

1. Blant de lærerne som deltok i intervjuene var det svært få røykere. Antall elever som røyker er ganske nøyaktig på det nivå en kunne forvente for skoler som deltar i VÆR røykFRI.
2. Programmet gjennomføres sannsynligvis svært forskjellig fra skole til skole. Dette illustreres ved spredningen i antall timer som brukes på VÆR røykFRI, og det vises også på elevsvarene. En del av elevene etterlyser mer av nettopp den type pedagogikk som skulle være sentral i VÆR røykFRI, for eksempel at de får anledning til selv å være aktive. En del elever ønsker at skolen skal bruke flere skoletimer på VÆR røykFRI.
3. Både lærere, rektorer og elever virker likevel generelt positive til VÆR røykFRI og fornøyde med å delta i programmet. Mange av elevene er blant annet fornøyde med at VÆR røykFRI fokuserer på at de kan ta et bevisst valg med hensyn til røyking, mens lærer og rektorer er positive til å kunne påvirke elevenes helseatferd. De fleste elevene rapporterer at foreldrene er positive eller svært positive til programmet.
4. Kontrakten med foreldrene og premiene som røyk- og snusfrie elever kan vinne er aspekter ved VÆR røykFRI som elevene vurderer svært positivt.
5. Det er viktig at ledelsen støtter gjennomføringen av programmet, ved å motivere og ved å sikre økonomisk støtte til deltakelse på kurs og vikarer. Det er delte meninger blant lærerne om hvorvidt VÆR røykFRI-programmet og kursene bør være obligatoriske.
6. Både elevenes og lærernes svar tyder på at det er vanskelig å finne tid nok til å gjennomføre VÆR røykFRI-programmet.
7. Materiellet som brukes i VÆR røykFRI ser ut til å fungere godt, men flere elever nevner at videoen er utdatert og bør moderniseres.
8. En del problemer med gjennomføringen av VÆR røykFRI-programmet kommer frem i intervjuene, blant annet ønsker lærerne fokus på hvordan kontraktbrudd skal håndteres. I flere tilfeller har elever som røyker vunnet premie.
9. Forslag fra flere lærere går ut på at snus bør få en mer sentral rolle i VÆR røykFRI.
10. Rektorene stiller seg stort sett positive til et nært samarbeid med Foreldrerådets Arbeidsutvalg, mange er mer skeptiske til å involvere faglærere i gjennomføringen av VÆR røykFRI, og bare få skoler har etablert et samarbeid med skolehelsetjenesten om gjennomføringen av programmet.
11. Nesten alle rektorene forteller at røyking er forbudt på skolens område, mange forteller at heller ikke snusing er tillatt og at de gjør bruk av en rekke typer sanksjoner

overfor elever som bryter disse forbudene. Mange elever bekrefter dette. En del av elevene forteller likevel om steder der elevene røyker uten at det blir gjort noe med det og sanksjoner som ikke alltid blir praktisert konsekvent og rettferdig.

4. DISKUSJON

4.1 Lærernes og elevenes røykevaner

At relativt få lærere som gjennomfører VÆR røykFRI i skolene er røykere er ikke overraskende. For det første kan vi regne med at andel som røyker blant lærere er lavere enn i befolkningen for øvrig. Dette ble vist i en norsk undersøkelse allerede på 1970-tallet. En fant etter aldersjusteringer at andel dagligrøykere blant lærere (både menn og kvinner) lå på omtrent halvparten av det som var nivået i hele befolkningen. Selv om det ikke foreligger egne tall for læreres røykevaner fra nyere dato, er det grunn til å anta at en fremdeles finner mindre røyking blant lærere enn i den øvrige befolkningen. For det andre må vi regne med at de som engasjerer seg i et slikt tiltaksprogram er en selektert gruppe der andelen røykere er enda lavere. Fra blant annet undersøkelser om legers engasjement i opplysningstiltak mot tobakk vet vi at det er langt lettere for ikke-røykere enn for røykere å engasjere seg i slikt arbeid (Haug, Fugelli & Aarø, 1992).

Når 7 av de 91 elevene som ble intervjuet oppgav at de røyker minst ukentlig (daglig eller ukentlig), samsvarer dette rimelig godt med tall fra befolkningsundersøkelser. I HEMIL-senterets landsrepresentative undersøkelser av røyking blant skolebarn (Wold et al., 2004), finner vi at andelen som røyker daglig eller ukentlig i ungdomsskolen er ganske nøyaktig 10 prosent. Dersom vi hadde hatt nøyaktig samme andel røykere (daglig eller ukentlig) blant de vi intervjuet i denne undersøkelsen, skulle antallet vært ni. Underrepresentasjonen av røykere blant elevene er med andre ord minimal.

På bakgrunn av denne intervjustudien kan det se ut til at VÆR røykFRI fungerer svært godt som tobakksforebyggende program i skolen. Lærernes svar indikerer at de fleste er fornøyd med opplegget og kursene. Men et problem som mange trekker frem er den tidsklemmen lærerne opplever i når de skal integrere VÆR røykFRI i undervisningen ellers. Dette stemmer også med observasjoner fra skolene i forbindelse med intervjuene. Mange lærere hadde vanskelig for å finne tid til intervjuet, og påpekte at de slet med dårlig samvittighet for at de ikke fikk brukt mer tid på VÆR røykFRI.

4.2 Informantenes syn på VÆR røykFRI

Lærere og rektorer vurderer VÆR røykFRI svært positivt. Alle lærerne som ble intervjuet mente at programmet helt eller delvis svarte til deres forventninger, 42 av 45 lærere vil gjennomføre opplegget de neste årene og 35 av de 36 som hadde deltatt på kurs ville anbefale andre lærere å delta. Atten av 24 rektorer mente at programmet har god effekt. Spørsmålet er om dette er representativt for alle de norske lærere som har engasjert seg i VÆR røykFRI. Også elevenes vurderinger av VÆR røykFRI var stort sett svært positive.

Det er flere forhold som kan ha ført til at det inntrykket vi sitter igjen med er litt for positivt. For det første forsøkte vi systematisk å rekruttere skoler som har gjennomført programmet. Det er vel ganske sannsynlig at det er skolene med de mest interesserte og engasjerte lærerne og rektorene som har gjennomført tiltaket. Skoler der interessen har vært mindre eller der lærerne har vært mindre tilfredse med opplegget, har vel i større grad falt fra underveis.

Vi kan også tenke oss at i valget mellom ulike skoler som har gjennomført programmet kan det ha skjedd en viss seleksjon, slik at det er de mest positive lærerne og skolene som er blitt med i undersøkelsen. Imidlertid ble denne feilkilden drøftet på forhånd, og siden formålet med undersøkelsen var å få fram synspunkter som kunne føre til en forbedring av programmet, hadde både oppdragsgiver og evaluatorene en felles interesse av også å få fram kritiske merknader. Vi mener derfor at denne formen for seleksjon er et minimalt problem.

Et annet problem kan være at lærerne og rektorene i løpet av den korte tiden intervjuene varte ikke fikk nok tid og ro til virkelig å tenke gjennom eventuelle negative eller problematiske sider ved programmet. Selv om vi instruerte intervjuerne om å ta seg god tid, viste det seg ofte at lærerne hadde liten tid, og at intervjuene derfor ikke alltid ble så grundige som en kunne håpe på.

Et annet problem er at antallet informanter blant lærerne (n=45) og styrerne (n=24) er nokså begrenset, og at vi derfor ikke kan trekke statistiske slutninger med særlig stor presisjon. Når mange av de tallene vi rapporterer er så klare som i dette tilfellet, er dette imidlertid ikke noen alvorlig innvending.

Totalinntrykket er derfor at programmet blir godt mottatt blant lærere og rektorer som har gjennomført VÆR røykFRI. Et noe større og bredere sammensatt utvalg ville sannsynligvis ikke endret vesentlig på denne konklusjonen, men en grundigere intervjuing ville trolig ført til at en fikk fram noen flere nyanser og kanskje også flere motforestillinger.

Elevene som ble intervjuet ble valgt ut ved hjelp av en prosedyre som skulle sikre at vi ikke bare fikk de mest positive i tale. Elevene hadde dessuten langt bedre tid til å bli intervjuet. Antallet elever som ble intervjuet var dessuten langt høyere enn antall lærere og rektorer. Vi antar derfor at det bildet vi har tegnet av elevens syn på programmet er nokså presist.

4.3 Hva fungerer best og hva er problematisk?

Nokså mange elever fremhevet det å undertegne kontrakter med foreldrene om at de skulle holde seg røykfrie som et positivt element i programmet. Ett av argumentene var at dette kunne brukes overfor andre elever som et argument for å la være å røyke eller snuse. Elevene mente også at det å belønne overholdelse av kontrakten med en gevinst er viktig. Disse synspunktene stemmer godt med det som hevdes i en rapport fra en svensk forsker (Persson, 2003). En tredjedel av elevene som hadde vært med på et forsøk med slike kontrakter i Sverige mente at kontrakten hadde hjulpet dem til å holde seg røykfrie. Samtidig ble det i den samme undersøkelsen registrert en sterk nedgang i røykingen blant elevene. De svenske forskerne tolker dette som en støtte til antagelsen om at kontrakter er en effektiv måte å redusere røyking blant elevene på.

Bruken av premier i forbindelse med kontrakten oppleves imidlertid noen ganger problematisk. Noen typer premier er mer attraktive enn andre, og for at premieringen skal fungere etter hensikten, er det viktig å finne fram til premier som er attraktive for elevene selv.

Det største problemet med premieringen er likevel det at noen elever som har underskrevet kontrakt med sine foreldre likevel har begynt å bruke tobakk, og at de ikke melder fra om

dette når en skal trekke en vinner av premien. Aller verst er det dersom noen av disse elevene faktisk også vinner premien. Når dette skjer, oppleves det som meningsløst og urettferdig blant de andre elevene. Dette ble også bekreftet under samtaler med kursledere i VÆR røykFRI.

Løsningen på dette problemet er vanskelig å skissere med utgangspunkt i denne undersøkelsen. En kan ikke forvente at andre elever vil sladre på elever som lar være å melde fra om at de er begynt å bruke tobakk før trekkingen. En bør heller ikke pålegge lærerne å forsøke å finne ut av dette ved at de driver noen som helst slags overvåkning av elevene. Det er likevel viktig å finne fram til prosedyrer som reduserer risikoen for at de som har begynt å røyke eller snuse urettmessig skal vinne premien. En mulig løsning er at lærerne tar opp denne problematikken med klassen en stund før trekkingen av premien skal finne sted, og at elever som har underskrevet kontrakten, men likevel har begynt med tobakk, blir bedt om å melde fra om dette.

Nesten alle rektorene forteller at det er forbud mot røyking på skolen, og ganske mange bekrefter at det også er forbud mot snusing. Rektorene gjør også rede for en rekke former for sanksjoner som blir brukt når reglene brytes. Dette bildet bekreftes et stykke på vei av elevintervjuene. Imidlertid er det en del elever som forteller at kontrollen med røyking på skolens område ikke fungerer så godt, at elever røyker til tross for forbudene, at lærere overser problemet, og at regelbrudd ikke alltid sanksjoneres når de blir oppdaget. De fleste elevene som rapporterer om slike problemer mener kontrollen må bli bedre og noen mener at sanksjonene må håndheves mer konsekvent. Det er tydelig at noen av skolene her har et problem som ikke er løst på en god nok måte.

Samarbeidet mellom skolen og foreldrene synes å fungere bra. Foreldrene er fra mildt støttende til svært entusiastiske overfor VÆR røykFRI-programmet, dersom vi ser hva elevene har sagt om foreldrenes holdninger. Og det er tydelig at skolen (både rektorene og lærerne) legger stor vekt på samarbeidet med foreldrene. Ved mange skoler samarbeides det imidlertid lite med skolehelsetjenesten. De som har etablert et slikt samarbeid virker svært fornøyde, og det framheves blant annet at helsesøster avlastet lærerne ved å ta ansvar for deler av VÆR røykFRI-opplegget. Når programmet revideres i løpet av 1995, bør en ta sikte på å få til et mer utvidet samarbeid mellom skolen og skolehelsetjenesten.

Rektorene er ikke uten videre entusiastiske til forslaget om en sterkere involvering av faglærere. De påpeker blant annet at det vil være vanskelig å sende mange faglærere på kurs i VÆR røykFRI. De mener at klassestyrere, sosiallærere, rådgivere og andre bør ta ansvaret for programmet. Imidlertid er det noen som sier at det vil være mulig å involvere faglærere dersom det legges til rette gjennom oppgaver som kan brukes i ulike fag.

4.4 Ledelsens rolle

Både i intervju med lærerne og rektorene trekkes det frem at ledelsen kan motivere lærerne til å gjennomføre VÆR røykFRI-programmet. Betydningen av at ledere tror på de programmene skolen gjennomfører og tydelig formidler at de tror på det arbeidet lærerne gjør, understrekes i nyere ledelsesforskning (Bass, 1985; Den Hartog, 1997; Yukl, 1998). Denne forskningen viser at inspirasjon/motivasjon fra lederen er viktig. I tillegg betyr det mye at lederen i tillegg til å være en inspirator tror på det arbeidet en ansatt holder på med, viser omtanke for den enkelte lærer eller underordnede og er åpen for dialog. I en ny studie gjort i Norge fant en at

inspirasjon fra ledelsen hadde sammenheng med økt arbeidsmotivasjon og høyere effektivitet både i statlige og private bedrifter (Hetland & Sandal, 2003). Flere av disse aspektene trekkes frem av lærerne, slik som at det er viktig at ledelsen motiverer og tror på programmet. Rektorene selv nevner blant annet at det er viktig at de motiverer lærere til deltakelse i VÆR røykFRI og anbefaler kurs. Økonomi ser ut til å ha en svært sentral betydning for gjennomføringen av VÆR røykFRI. Ledelsen kan, i tillegg til å motivere og tro på programmet, sikre økonomisk støtte til vikarer, slik at lærerne kan delta på VÆR røykFRI-kurs.

Noen lærere og rektorer sier også i intervjuene at ledelsen ikke betyr noe som direkte pådriver for VÆR røykFRI. En rektor sier at han/ prøver å motivere i gjennomføringen av VÆR røykFRI men at "*lærere er selvgående.*" En av forklaringene på dette kan være at lærerne får motivasjon fra andre kilder rundt seg. Andre lærere på arbeidsplassen eller kursene kan formidle positiv omtanke. Det kan også være inspirerende for lærerne å føle at de gjør et betydningsfullt arbeid i forhold til elevenes helse og å se at elevene er fornøyde med å delta i VÆR røykFRI. Å få belønning ved de gode resultatene fra programmet kan også virke positivt på lærernes motivasjon for å fortsette med VÆR røykFRI.

4.5 "Ikke stykkevis og delt ..."

En av de mest forbausende funn fra undersøkelsen er at antall timer som brukes på VÆR røykFRI varierer svært mye, helt fra bare en skoletime på et skoleår og opp til elleve. Når en betydelig del av lærerne bruker mindre tid på programmet enn det som er planlagt fra Sosial- og helsedirektoratets side, vil konsekvensen med ganske stor sikkerhet være at programmet får mindre positiv virkning enn det ville ha fått med en mer fullstendig gjennomføring. Et slikt "dose-respons" forhold er kjent fra forskningen om skolebaserte intervensjoner mot røyking (Botvin & Dusenbury, 1989).

Når lærerne bruker mindre tid på programmet enn det som er forutsatt, skyldes det sannsynligvis primært både det presset skolene opplever på elevenes timeplaner og det arbeidspresset mange av lærerne arbeider under. Som beskrevet tidligere i denne rapporten, er VÆR røykFRI lagt opp på en slik måte at det skal kunne kombineres med undervisningen i ulike fag. Dette for at en i minst mulig grad skal belaste skolens timeplaner. For å sikre forebyggende programmer som VÆR røykFRI en bedre skjebne i skolehverdagen, må de tydeligvis innarbeides enda bedre i skolens fagplaner.

Det er interessant å legge merke til at en del av elevene ønsker at skolen skal bruke mer tid på VÆR røykFRI. En del mener at læreren bruker for mye av tiden og at de heller må få gjøre mer selv. Dette tyder på at programmet ved en del skoler ikke blir gjennomført på den måten som er forutsatt.

4.6 Å røyke eller ikke røyke - sosial påvirkning eller individuelt valg?

Et sentralt budskap i VÆR røykFRI er at den enkelte må tenke gjennom de ulike handlingsalternativene og velge selv. En må ikke la seg styre av hva andre synes en bør gjøre, men gjøre det en mener er riktigst og best for en selv ut fra en skikkelig overveielse. Dette budskapet gjenspeiles også i tittelen på tiltaket, som oppfordrer til at en skal være fri. Dette budskapet er viktig på flere måter. For det første hindrer det risikoen for reaktans, altså at en

handler stikk i strid med tiltaket fordi en reagerer på at andre vil fortelle hva en skal gjøre (Brehm, 1966; Brehm & Brehm, 1981). For det andre er det i samsvar med en verdi som står sterkt blant ungdom, nemlig ønsket om å være fri og bestemme over seg selv. En undersøkelse gjennomført av Denscombe (2001) bekrefter at ungdom i dag legger svært stor vekt på autonomi, og at dette er et viktig hensyn å ta når en planlegger tiltak mot røyking blant ungdom. For det tredje kan det ligge en mer generell læringsgevinst i dette med å tenke mest mulig rasjonelt gjennom sine handlingsalternativer. Dersom ungdom kunne bli flinkere til å tenke gjennom hva de selv virkelig ønsker før de gjør noe, ville det være et viktig bidrag til det forebyggende arbeidet på mange områder, for eksempel i forbindelse med alkoholbruk, bruk av andre avhengighetsskapende stoffer og i forbindelse med det å ta risiko i trafikken. For det fjerde har sosialpsykologisk forskning vist at holdninger som etableres på grunnlag av det som i faglitteraturen kalles sentral prosessering (grundig gjennomtenkning) er mer varige og stabile, preger atferden sterkere og er mer motstandsdyktige overfor motargumenter enn holdninger som dannes ved det som kalles perifer prosessering (mer overfladisk tenkning og betingningslæring) (Petty & Caccioppo, 1986).

På mange måter er dette med å oppfordre til at den enkelte må tenke og velge likevel et budskap som er i strid med det en vet om faktorer som påvirker røykevaner blant ungdom. Allerede på 1970- og 1980-tallet forelå det norske undersøkelser som viste at ungdoms røykevaner i stor grad formes av røykevaner i familien, venners røykevaner og foreldres holdninger (Aarø et al., 1981). Dette er senere bekreftet i et stort antall studier fra mange land (U.S. Department of Health and Human Services, 1993).

Selv om undersøkelser viser at vår atferd (ikke minst vår helserelaterte atferd og herunder våre røykevaner) i stor grad formes av sosiale påvirkninger gjennom prosesser som modell-læring, normativ innflytelse og forventninger knyttet til de rollene vi har, ser det ut til at de fleste tror at de selv bestemmer hva de vil gjøre. En tror at en er herre over sine handlinger. Dette er også godt dokumentert i systematiske studier. Walker (2001) sier for eksempel at "Under normal circumstances it appears that most people demonstrate an illusion of control, with attribution towards personal control". Betyr dette at vi gjennom VÆR røykFRI bidrar til å forsterke en illusjon om personlig kontroll over atferden, og at virkeligheten ser helt annerledes ut?

I samsvar med nokså mange av de ledende teoriene om helserelatert atferd (Conner & Norman, 1996; Rutter & Quine, 2002) antar vi at atferden formes gjennom prosesser der både individuelle faktorer (oppfatninger, holdninger og mestringsforventninger) og sosiale faktorer (deskriptive normer, injunktive normer, sosial støtte) virker inn. Dersom vi gjennom VÆR røykFRI skulle lykkes i å gjøre hver enkelt bedre i stand til å velge på en gjennomtenkt måte, ser vi vel først og fremst positivt på det. Dette er dessuten i samsvar med prinsippene for det helsefremmende arbeidet slik det er beskrevet i Ottawa-charteret.

Men virkeligheten er selvsagt langt mer komplisert enn dette. Kanskje handler dette med å oppfordre til større kontroll over egen atferd i siste instans også om å skape bestemte normer. Det å oppfatte seg selv som en person med kontroll over sin atferd og sin tilværelse og som en som treffer egne, personlige avgjørelser kan tenkes å være i samsvar med en sosial norm som sier at det er slik vi bør fungere. Det at den enkelte på egen hånd skal treffe en personlig beslutning om ikke å bruke tobakk, kan i siste instans altså likevel handle om å følge de andre.

REFERANSER

- Bass, B. M. (1985). Leadership: Good, better, best. *Organizational Dynamics*, 13(3), 26-40.
- Botvin, G.J. & Dusenbury, L. (1989). Substance abuse prevention and the promotion of competence. I Bond, L.A. & Compas, B.E. (red.). *Primary prevention and promotion in the schools*. Newbury Park, California: Sage.
- Brehm, J.W. (1966). *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press.
- Brehm, S.S. & Brehm, J.W. (1981). *Psychological reactance - a theory of freedom and control*. New York: Academic Press.
- Conner, M. & Norman, P. (1996). *Predicting health behaviour*. Buckingham, England: Open University Press.
- Den Hartog, D. N. (1997). *Inspirational leadership*. Unpublished Doctoral dissertation, Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam.
- Denscombe, M. (2001). Peer group pressure, young people and smoking: New developments and policy implications. *Drugs-Education Prevention and Policy*, 8(1), 7-32.
- DeVries, H., Mudde, A., Kremers, S., Wetzels, J., Uiters, E., Ariza, C., Vitoria, P.D., Fielder, A., Holm, K., Janssen, K., Lehtuvuori, R., & Candel, M. (2003). The European smoking prevention framework approach (ESFA): short-term effects. *Health Education Research*, 18 (6), 649-663.
- Hetland, H., & Sandal, G. M. (2003). Transformational leadership in Norway: Outcomes and personality correlates. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 12(2), 147-170.
- Kvale, S. (1997). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Jøsendal, O. & Aarø, L.E. (2002). VÆR røykFRI – evaluering av et tiltak for røykfrie skoler. *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 122 (4), 403-407.
- Jøsendal, O., Aarø, L.E. & Bergh, I.H. (1998). Effects of a school-based smoking prevention program among subgroups of adolescents. *Health Education Research*, 13(2), 215-224.
- Klepp, K.-I., Tell, G.S., & Vellar, O.D. (1993). Ten-year follow-up of the Oslo Youth Study Smoking Prevention Program. *Preventive Medicine*, 22, 453 - 462.
- Lund, K. E., Lühr, E., & Jøsendal, O. (2002). VÆRrøykFRI- fra forsøk til nasjonal implementering. *Tidsskrift for Norsk Lægeforening*, 4, 408-414.
- Nutbeam, D., MacAskill, P., Smith, C., Simpson, J.M., & Catford, J. (1993). Evaluation of two school smoking education programs under normal classroom conditions. *British Medical Journal*, 306 (6870), 102-107.

Perry, C.L., Kelder, S.H., Murray, D.M., Klepp, K.-I. (1992). Communitywide smoking prevention: long-term outcomes of the Minnesota Heart Health Program and the class of 1989 study. *American Journal of Public Health*, 82 (9), 1210-1216.

Persson, L.G. (2003). "Kontrakt" hindrar skolungdomar från att börja använda tobak. *Läkartidningen*, 100 (4), 226-229.

Peterson, A.V., Kealey, K.A., Mann, S.L., Marek, P.M., & Sarason, I.G. (2000). Hutchinson smoking prevention project: Long-term randomized trial in school-based tobacco use prevention - results on smoking. *Journal of the National Cancer Institute*, 92 (24), 1979-1991.

Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. I L. Berkowitz (red.). *Advances in experimental social psychology* (vol.19, s.123-205). New York: Academic Press.

Plano Clark, V.L., Miller, D.L., Creswell, J.W., McVea, K., McEntarffer, R., Harter, L.M., & Mickelson, W.T. (2002). In conversation: High school students talk to students about tobacco use and prevention strategies. *Qualitative Health Research*, 12, 9, 1264-1282.

Rutter, D. & Quine, L. (2002). *Changing health behaviour*. Buckingham, England: Open University Press.

Tell, G.S., Klepp, K.-I., Vellar, O.D., & McAlister, A.L. (1984). Preventing the onset of cigarette smoking in Norwegian adolescents: The Oslo Youth Study. *Preventive Medicine*, 13, 256 - 275.

Thomas, R. (2002). School-based programmes for preventing smoking (Cochrane Review). *The Cochrane Library*, ISSUE3, 2004. Chichester, UK: John Wiley & Sons.

U.S. Department of Health and Human Services (1994). *Preventing tobacco use among young people. A report of the Surgeon General*. Atlanta, Georgia: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, Center for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health.

Vartiainen, E., Paavola, M., McAlister, A., & Puska, P. (1998). Fifteen year follow-up of smoking prevention effects in the North Karelia Youth project. *American Journal of Public Health*, 88, 81 - 85.

Walker, J. (2001). *Control and the psychology of health*. Buckingham, England: Open University Press.

Yukl, G. (1998). *Leadership in organizations* (4 ed.). Upper Saddle River, NJ.: Prentice-Hall.

Ådnanes, M. (1996). Om røyk og "VÆR røykFRI". Rapport fra en elevgruppe. Bergen: HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen. (HEMIL-rapport nr. 6 - 1996)

Aarø, L.E., Hauknes, A. & Berglund, E.-L. (1981): Smoking among Norwegian schoolchildren 1975-1980. II. The influence of the social environment. *Scandinavian Journal of Psychology*, 22, 297-309.

Aarø, L.E., Bruland, E., Hauknes, A. & Løchsen, P.M. (1983): Smoking among Norwegian schoolchildren 1975-80. III. The effect of anti smoking campaigns. *Scandinavian Journal of Psychology*, 24, 277-283.

